

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний біотехнологічний університет

Факультет менеджменту, адміністрування та права

Кафедра європейських мов

КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Методичні рекомендації
для слухачів наукових курсів

Харків 2023

Міністерство освіти і науки
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет менеджменту, адміністрування і права
Кафедра європейських мов

О.В. Тихоненко
І.Ю. Підгородецька

КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Методичні рекомендації
для слухачів наукових курсів

Затверджено
рішенням науково-методичної
ради ФМАП
Протокол №3
від 23.11.2023

Харків 2023

УДК 811.161.2(057.8)

Схвалено
на засіданні кафедри європейських мов.
Протокол № 4 від 17 листопада 2023 р.

Культура наукової української мови: методичні рекомендації для слухачів курсів / О.В. Тихоненко, І.Ю.Підгородецька; Держ. біотехнолог. ун-т. Харків: ДБТУ, 2023. 106 с.

Методичні рекомендації містять теоретичний матеріал курсу. Мета видання – сформувати навички у молодих науковців для підготовки до планування й участі в наукових конференціях та інших наукових заходах, до опису власних наукових досліджень та подальшої їх публікації у фахових і міжнародних наукових виданнях.

Видання призначене слухачам наукових курсів «Культура наукової української мови».

Рецензенти:

О.С. Черемська, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Симона Кузнеця;

Т.О.Петрова, канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри європейських мов Державного біотехнологічного університету.

Відповідальний за випуск (зав. каф.): А.О. Колесник, канд. техн.наук, доцент кафедри європейських мов Державного біотехнологічного університету.

© Тихоненко О.В., Підгородецька І.Ю., 2023
© ДБТУ, 2023

ВСТУП

Модернізація освітньої діяльності в Україні в контексті європейських вимог передбачає у спектрі визначальних критеріїв на сучасному етапі насамперед піднесення якості підготовки і конкурентоспроможність фахівців, відповідність європейському ринкові праці, створення умов для вільного переміщення здобувачів на теренах України і Європи. Відтак, актуалізована завданнями часу, державною мовною політикою в Україні та процесами європейської інтеграції проблема якості професіоналізованої мовної/ мовленнєвої освіченості студентської молоді, потребує нагального конструктивного розв'язання як на рівні змісту, кінцевої мети й квантитативних характеристик її, так і пріоритетних та перспективних стратегій лінгводидактики і прикладної лінгвістики. Здобуття вищої освіти в Україні передбачає високий рівень володіння українською літературною мовою, насамперед таким її розгалуженим функційним різновидом, як науковий стиль.

Вивчення курсу «Культура наукової української мови» у ЗВО органічно продовжує формування національномовної особистості, розширює мовну компетенцію спеціаліста в науковій сфері. У сучасній освітній парадигмі акцент переноситься з традиційної настанови на формування навичок професійної комунікації, студіювання особливостей фахової мови, на розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості. Високий рівень оволодіння навичками української наукової мови є важливим чинником у подальшому опануванні академічною комунікацією в науковій сфері. Роль курсу «Культури наукової української мови» у досягненні програмних результатів: логічно, аргументовано і чітко будувати усну та писемну форми мови, використовувати навички публічного мовлення, ведення дискусії і полеміки українською мовою; демонструвати результати наукових досліджень у формі презентації, постерних доповідей, публікацій тощо.

Методичні рекомендації адресовано слухачам наукових курсів «Культура наукової української мови». Метою методичних рекомендацій є підготовка молодих науковців для планування та участі у наукових конференціях та інших наукових заходах, до опису власних наукових досліджень та подальшої їх публікації у фахових та міжнародних наукових виданнях.

У методичних рекомендаціях подано основний теоретичний матеріал, який допоможе слухачам глибше осмислити базові знання про наукову мову, сприяти виробленню умінь орієнтуватися в термінологічному комплексі, необхідному в науковій діяльності. Виклад теоретичних відомостей перемежується з практичними порадами стосовно того, як отримана наукова інформація може бути використана у власному писемному чи усному мовленні.

1.Теоретичні засади курсу. Мета, предмет, об'єкт вивчення курсу. Філософія і прагматика наукової мови.

Теоретичне підґрунтя курсу становлять теми робочої програми. Потреба в наповненні складових мовно–дослідницької культури зумовлює розгляд таких тем, як "Композиція писемного наукового тексту", "Наукова стаття як самостійний науковий твір ", " Науковий відгук і наукова рецензія". Курс «Культура наукової української мови» спрямований на підвищення рівня оволодіння українською науковою мовою; вимагає одночасного поєднання набування теоретичних знань з їх подальшим практичним використанням під час підготовки та написання дослідницької роботи та практикування викладацької діяльності у вищій школі.

Роль науки в житті суспільства за останні десятиліття надзвичайно зросла. Вона перетворилася на повноцінний соціальний організм, невід'ємну складову професійної компетентності. У динамічному сьогоденні значнішою стала роль методологічної культури дослідників, їх здатності до критичного осмислення, наукового обґрунтування і творчого застосування певних норм і методів пізнання. Така діяльність вимагає постійної копійки розумової праці, умінь інтерпретувати концепції і теорії, творчого осмислення аналізованого матеріалу, прагнення до саморозвитку тощо. Водночас лавиноподібний розвиток науки загострює увагу і до мовної культури дослідника.

Мета курсу: розширити уявлення про українську наукову мову, мовні засоби наукового тексту, розвинути потреби в нормативному вживанні засобів наукової мови для успішної презентації результатів наукової діяльності; сприяти виробленню цілісного наукового погляду на мову, набуттю вмінь і навичок аналітичного опрацювання різних джерел наукової інформації про мову; правильного використання мовних засобів залежно від сфери й мети наукового спілкування, створення якісних наукових текстів; навчити ефективно і грамотно використовувати українську наукову мову в наукових дослідженнях та іншій професійній сфері.

Завдання курсу:

- поглибити знання про науковий стиль сучасної української літературної мови;
- розширити уявлення про історію та сучасний стан української наукової мови, мовні засоби наукового тексту, розвинути потреби в нормативному вживанні засобів наукової мови;

- опанувати технології роботи з українським науковим текстом, розвивати уміння і навички мовно-стилістичного аналізу наукового тексту;
- формувати мовнокомунікативну, мовнотермінологічну, стилістичну компетенції та комунікативну здатність до участі в роботі вітчизняних та міжнародних дослідницьких колективів;
- аргументовано, спираючись на словники і мовленнєві зразки, оцінювати власне наукове мовлення та мовлення інших авторів наукового продукту.
- розвинути комунікативні навички, потрібні для дослідницької діяльності (точне формулювання тез, питань і відповідей під час наукової дискусії, коректне висловлення критики, обґрунтування власної позиції);
- ознайомлення з особливостями мовленнєвого етикету в наукових середовищах та засобами взаємодії з аудиторією та іншими учасниками наукових заходів.

Після опанування курсу здобувач повинен **мати** уявлення про науковий текст, його предметно-логічну структуру і етапи створення (визначення теми, цільове призначення, вибір жанру, відбір і організація матеріалів);

знати:

- специфічні риси писемної та усної форм наукового стилю української літературної мови, основні жанрові різновиди наукового стилю, традиційні стильові ознаки української наукової мови, короткі відомості з історії становлення і розвитку наукового стилю української мови;
- правила побудови і культури читання наукового тексту, особливості конспектування, анотування, реферування наукових джерел;
- мовні засоби організації наукової інформації в науковому тексті;
- вимоги до оформлення посилань, цитат, списку використаних джерел, мовні кліше для написання наукової статті (дослідницької роботи), анотації, рецензії та відгуку;
- композиційно–логічну побудову усної наукової доповіді, повідомлення, виступу.

Курс спрямовано на формування у здобувачів таких **умінь**:

- працювати з навчальною, навчально–методичною, науковою, довідниковою літературою;
- читати і сприймати науковий текст; виділяти головну і другорядну інформацію;
- аналізувати тексти наукового стилю різних жанрів;

- володіти нормами мовного оформлення наукових текстів різних жанрів;
- створювати і редагувати текст наукової роботи відповідно до норм української літературної мови і згідно з вимогами наукового стилю, а саме з використанням інформаційних технологій;
- володіти культурою усного виступу, брати участь у науковій дискусії, полеміці, суперечці;
- презентувати результати наукового дослідження в усній та писемній формах.

Предметом вивчення наукових курсів є науковий текст, об'єкт вивчення – наукова українська мова.

Наука є феноменом культури. Наука - вища форма інтелектуальної самореалізації особи. Наука як соціальний феномен постає у вигляді особливої інституційно організованої наукової діяльності. Твори наукової літератури набули відповідного лінгвопрагматичного опису як тип інституційного дискурсу. Актуалізація проблеми мовленнєвої взаємодії вчених у процесі пізнавально-комунікативної діяльності зумовлена підвищеною увагою лінгвістики до прагматичного аспекту комунікації. Крім того, актуальність проблеми організації наукової комунікації зумовлена глобалізацією та інформатизацією суспільства. Сучасний соціум, де пріоритетним є управління знаннями, поширення інформаційних технологій і впровадження інновацій, становить глобальний комунікативний простір. Наукову комунікацію традиційно розуміють як процес встановлення пізнавальних і соціальних відношень у науковому співтоваристві. Соціальні та ментальні процеси сучасності засвідчують суттєві зміни на комунікативному рівні у сфері науки. Сучасна філософія розглядає науку, з одного боку, як цілісну соціальну структуру, спрямовану на формування системи об'єктивних знань про світ, з іншого – як поле діяльності окремих людей, що мають, зокрема, й прагматичні інтереси. Наукова комунікація реалізує завдання професійної соціалізації вчених. Її комунікативні стратегії різноманітні, але при цьому прагматичні, ситуативні, оскільки підпорядковані логіці дослідницької роботи. Володіння адекватними комунікативній ситуації стратегіями й тактиками суттєво впливає на представлення результатів на різних етапах дослідження і на адекватність їхньої інтерпретації відповідно до позиції авторського розуміння.

Після успішного вивчення курсу слухач зможе:

✓ брати участь у розширених дискусіях та дебатах на професійні/академічні теми з розумінням і врахуванням особливостей родів та жанрів сучасного наукового мовлення, аспектів культури наукової мови, умов ефективного наукового та науково-навчального спілкування;

✓ робити чіткі структуровані повідомлення та презентації з професійних та академічних тем, деталізуючи окремі положення змісту та використовуючи основні мовні елементи зв'язку для організації висловлювання в чіткій зв'язній текст;

✓ створювати навчально-наукові тексти в жанрах, які відповідають фаховій підготовці аспіранта, розгортаючи, підтримуючи та деталізуючи погляди результатами власних досліджень, наводячи аргументи і приклади з урахуванням властивостей і структурно-сміслових компонентів наукових текстів різних стилів та основних норм сучасної української літературної мови; трансформувати створений автором писемний науковий текст у його усно-інформативний різновид, пристосований до сприймання в аудиторії;

✓ здійснювати наукове редагування та саморедагування відповідно до мовностилістичних ресурсів української літературної мови; знаходити та критично осмислювати необхідну інформацію, використовуючи основні засоби кодифікації (словники, довідники), бібліотечні каталоги, наукові журнали (зокрема інтернет-ресурси) тощо, узагальнювати, перефразувати й синтезувати ідеї з різних типів текстів (напр., з наукових статей, дослідницьких проєктів), складати відгуки й рецензії на наукові роботи.

2. Науковий стиль серед інших стилів сучасної української літературної мови. Сутність та особливості наукового стилю української мови

Користуючись мовою у повсякденному житті, залежно від потреб люди вдаються до різних мовних засобів. Художній твір, наукова стаття, наказ керівника установи, протокол, написані однією мовою, відрізняються особливостями форми викладу. Таке розрізнення називається стилістичною диференціацією мови.

Стиль мови – це різновид літературної мови, що склався історично, реально існує в мовленні і характеризується сукупністю мовних засобів, вибір яких зумовлює сфера спілкування.

У сучасній українській літературній мові виділяють такі функціональні стилі: розмовний, художній, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, конфесійний.

Науковий стиль обслуговує науку, освіту, виробництво і належить до книжного стилю літературної мови. Має писемну (наукові праці, дисертації, дослідження, підручники) та усну (наукова доповідь, повідомлення, диспут тощо) форми.

Призначення – повідомлення про результати дослідження, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікація і роз'яснення явищ, систематизація знань.

Основні функції: пізнавально-інформативна, доповнена функцією доказовості.

Основні ознаки: об'єктивність, послідовність, однозначність, логічна стрункість викладу думки, аргументація, аналіз, синтез, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки.

У науковому стилі вирізняють такі *підстили*:

власне науковий (наукова стаття, монографія, дисертація, наукова доповідь, тези). У межах власне наукового підстилю виділяють *науково-інформативний* різновид з жанрами (реферат, анотація, резюме, огляд) та *науково-довідковий* (довідники, словники, каталоги).

- *науково-навчальний* (підручники, навчальні та методичні посібники, збірники задач, завдань і вправ, програми, лекції, конспекти тощо);

- *науково-популярний* (книги, нариси, статті у неспеціальних журналах, лекції тощо);

- *науково-технічний* (інструкції, патенти, авторські свідоцтва, доповідні записки, службові листи, промислова реклама).

Основні мовні засоби наукового стилю спрямовані на інформування, пізнання, вплив і характеризуються:

- великою кількістю наукової термінології;
- наявністю схем, таблиць, графіків, діаграм, карт, систем математичних, фізичних, хімічних та інших знаків і позначок;
- оперуванням абстрактними, переважно іншомовними, словами (*дилема, сектор, процес, формуляр, шифр* та ін.);
- використанням суто наукової фразеології, стійких термінологічних словосполучень;
- залученням цитат і посилань на першоджерела;
- відсутністю авторської індивідуальної манери та емоційно-експресивної лексики;
- чіткою композиційною структурою тексту (послідовний поділ на розділи, частини, пункти, підпункти, параграфи, абзаци із застосуванням цифрової або літерної нумерації);
- характерною монологічністю текстів;
- переважанню різнотипних складних речень, стандартних виразів (кліше).

3. З історії становлення і розвитку наукового стилю української мови

Науковий стиль сучасної української мови (мова науки) почав формуватися ще в давній книжній українській мові за зразками і під впливом грецької та латинської мов (латина тоді була мовою наук усієї Європи). Частково науковий стиль формувався з власне українських мовних засобів шляхом спеціалізації їх ужитку і термінологізації значень. Хоч „наука” Київської Русі, крім богослов'я, була популяризаторською, все ж вона мала істотне значення для становлення наукового стилю української мови. Визначними творами наукової літератури того часу були: переклад світової історії Іоана Малали (VI ст.), що містив історію Давньої Греції, Риму та Візантії; «Хроніка» Георгія Амартола (Многогрішного) про історію Візантії; хроніка Георгія Сінкела; «Ізборник» Святослава (1073). Крім історичних творів, у X–XI ст. були поширені й природничі: «Шестодневи» – виклад природознавства у формі коментарів до історії шести днів творення світу, де є філософське вчення про елементи, рух небесних світил, про тварин та рослин; «Фізіолог» – збірка оповідань про навколишній світ; „Бджоли» – збірник сентенцій знаменитих людей та ін.

У XVI–XVII ст. в Острозькій академії, Львівському братстві, Києво-Могилянській академії, Києво-Печерській лаврі та в інших навчальних закладах, братствах, монастирях України видавали наукові книги – монографії, трактати, лексикони, прогностики, послання, бесіди. У Києво-Могилянській академії, наприклад, було розроблено теорію онтології терміна, виділено властивості наукових номінацій, закладено передумови дихотомії „слово-термін”.

Науковий стиль у сучасному його розумінні (формування окремих терміносистем відповідно до різних галузей знань) починається з XIX ст., з популярних публікацій у журналі «Основа» (1861–1862 рр.) та брошур товариства «Просвіта», виданих у Львові 1868 р. Свідома, цілеспрямована праця над створенням української термінології розпочалася тоді, коли були засновані Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові (1893 р.) та Українське наукове товариство у Києві (1907 р.). Науковий стиль розвивали своєю мовною практикою такі вчені: І.Франко, М.Драгоманов, С.Подолінський, К.Михальчук, М.Грушевський, А.Кримський, В.Гнатюк, І.Верхратський, І.Свенціцький, М.Сумцов та ін.

Особливе місце в розвитку наукового стилю української мови посідає період 20-30-х рр. XX ст. Український науковий стиль цієї доби мав реальні

можливості для повноцінного функціонування й розвитку, які базувалися на державно-правовій основі, стимулюючи підтримку національно-патріотичного піднесення народу, намаганні розвинути українську фундаментальну науку. Стиль переживав процес стандартизації, вироблення системи мовних норм, що відбувалося в напрямі широкого використання власних внутрішньомовних потенційних можливостей без залучення запозичень. Тенденції творення українського наукового стилю тоді були логічним продовженням засад, вироблених ще в давньоруських наукових текстах, у староукраїнській мові, а також у новій українській мові XIX ст. Поява різноманітних жанрів у цьому стилі сприяла збагаченню термінологічної лексики. Період 20-30-х рр. XX ст. був періодом ґрунтовних спроб упорядкування, систематизації, нормалізації української науково-технічної термінології і наукової мови загалом.

Україномовна наука, а отже, й науковий стиль української літературної мови набули активного розвитку в 1917–1920 рр. Тоді вийшло близько 60 граматик української мови, тоді як у наступні 1920–1924 рр. – тільки 13. Словників видано відповідно 45 і 15. Інститут української наукової мови видавав (з 1921 р.) перекладні загальні й термінологічні словники. Цей період характеризується помітним пуристичними тенденціями у галузі створення української термінології. Проте позамовні чинники наприкінці 30-х рр. (припинення процесу українізації, заборона, вилучення та знищення термінологічних словників Інституту української наукової мови, видання термінологічних бюлетенів, у яких започатковано процес зросійщення українського наукового стилю) не дозволили повноцінно формуватися стилю науки на національній основі. Процес росізації тривав понад 50 років і негативно позначився на свідомості багатьох українців.

Кожне нове українське відродження (початок XX ст.; 20-і, 50–60-і та 80–90-і роки XX ст.) супроводжувалося особливою увагою до наукового стилю, до встановлення розумного співвідношення між термінологією інтернаціональною та створеною на основі питомої української лексики.

Нині в Україні спостерігається подібна ситуація: перед науковим стилем постають ті ж проблеми щодо творення науково-технічних термінів, запозичення іншомовної лексики чи використання тільки українських відповідників. Сучасний етап – це етап відтворення й оновлення на тлі національного відродження.

4. Наукова література як основне джерело фахових знань

Якість опрацювання наукової літератури прямо пропорційно залежить від ступеня розвиненості інтелектуальних умінь та навичок, зокрема з усіх видів читання наукових джерел, а також з усного й писемного наукового мовлення.

Сучасна українська мова, як природний вербальний резервуар інформації, має розгалужену систему функційних різновидів — стилів, які обслуговують різні потреби комунікації: повідомлення, інструктаж, з'ясування, пояснення, обґрунтування, переконання, обговорення, пропаганда, діяння, вплив тощо. Функції мови виявляють її сутність, призначення, дію. *Комунікативна* (мова як засіб спілкування) і *когнітивна* (мова як засіб мислення і пізнання) *функції мови* є найголовнішими (базовими). Національна наукова мова забезпечує зв'язок між концептуальною (логічною) і вербальною (мовною) картинами світу під час пізнання. Відомо, що власне лінгвістичне вивчення мови науки почалося з часу виходу в світ (середина ХХ ст.) книги англійського вченого Т. Сейворі "Мова науки". Творення української наукової мови відбувалося за нелегких умов як через необхідність розв'язання внутрішньомовних термінологічних проблем, так і через вплив екстралінгвальних(позамовних) чинників, що виявлялися в постійній боротьбі українців за права рідної мови. Вийшовши на орбіту науки, українська мова наочно оживила запрограмований у ній раціоналізм як високу здатність до вербалізації логічних категорій мислення і пізнання.

В інтелектуальному житті фахівця і, безумовно, того, хто здобуває вищу освіту, чільне місце посідає самостійна робота з науковими джерелами, представленими різними як формами(письмовою й усною), так і жанрами (наукова доповідь, повідомлення, стаття, фахова інструкція, науковий огляд, проспект наукової роботи, план, анотація, рецензія, відзив, реферат, автореферат, дисертація, монографія, підручник, посібник, науковий коментар тощо). Кожен із наукових жанрів, поряд зі спільними (загальними) стильовими рисами, виявляє й індивідуальні. Так, зокрема, у рефераті спосіб викладу матеріалу, як і в іншому жанрі наукової літератури, є формально-логічним, але, на відміну від жанру статті, в ньому немає тієї наукової ґрунтовності викладу, що є обов'язковою ознакою наукової статті.

Спосіб викладення матеріалу в науковій літературі визначають як формально-логічний(колективний). І саме він обумовлює вибір системи мовних (лексичних, граматичних) засобів для створення наукового тексту

як завершеного комунікативного акту, організованого за законами і чинними нормами цієї мови. Робота з навчальним текстом, який разом з лекціями є основним джерелом науково-професійної інформації, дозволяє самостійно здобувати, систематизувати й структурувати знання та вдосконалювати навички зі смислового аналізу тексту засобами різних видів читання (суцільного, оглядового, пошукового, реферативного).

Навчальним називають такий науковий текст, який узятو для розв'язання певного освітнянського завдання. Текст являє собою один із тих об'єктів дослідження, який допускає можливість роботи з ним у різних ракурсах. Науковий текст, наочно демонструючи застосування морфолого-синтаксичних та лексико-граматичних конструкцій у їх "природному" оточенні для опису наукових концептів, є взірцем монологічного наукового мовлення та тією базою, на якій ґрунтується власне наукове висловлювання.

5. Лексикографічна компетентність як показник мовної культури науковця. Основні компоненти лексикографічної компетентності

Рівень загальної та мовленнєвої культури молодого дослідника визначається і тим, які загальні і спеціальні лексикографічні знання має особистість, як володіє вміннями користуватися лексикографічними виданнями різних типів і вилучати з них необхідну інформацію, якою мірою набуті навички самостійної науково–дослідницької роботи в галузі лексикографії, чи усвідомлює потребу звернення до словника з метою вирішення пізнавальних і комунікативних завдань. Йдеться про лексикографічну компетенцію. Сформована, лексикографічна компетенція характеризує високий ступінь професійної філологічної підготовки, засвідчує інтерес і повагу користувача до рідної мови, її історії, визначає рівень розвитку лінгвістичного чуття.

Компоненти лексикографічної компетенції: мотиваційний, емоційно–естетичний, інформаційний, операційно–діяльнісний.

Мотиваційний та емоційно–естетичний компоненти передбачають сформованість стійкої усвідомленої потреби, емоційно–оцінного ставлення та інтересу в опануванні здобутків української лексикографії, переконаності в суспільній значущості знань лексикографії, бажання здійснювати лексикографічний науковий пошук, здатність до рефлексії, вироблення мовного смаку шляхом розширення філологічного світогляду, стійкої професійної спрямованості, професійного задоволення від виконуваної діяльності. Важливе значення при цьому набувають такі якості особистості, як духовні цінності, повага і гордість за рідну мову, глибина гуманітарних, мовних знань, висока мовна культура. Інформаційний компонент складають знання типів словників, праць українських лексикографів, особливостей словникової статті, її своєрідності у словниках різних типів, професійної лексикографічної роботи з текстом.

Складовими операційно–діялісного компонента є вміння і навички оперувати набутими лексикографічними знаннями у професійній діяльності: сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення; з'ясовувати роль синонімічних, антонімічних, фразеологічних, орфоепічних, орфографічних та інших словників у формуванні мовної культури особистості, використовувати лексикографічні видання для вияву характеристик лексичного портрету сучасника,

виконувати порівняльний аналіз словників, володіти навичками роботи збирача й обробки, зокрема комп'ютерної, лексикографічного матеріалу, укласти власні словники–довідники тощо.

Складові лексикографічної компетенції розглядаємо в нерозривній єдності із лінгвістичною, мовною, комунікативною, мовнотермінологічною, дослідницькою компетенціями.

Важливим шляхом формування складових лексикографічної компетенції вважаємо ознайомлення із здобутками відповідної науки. Інтеграційні процеси в незалежній Україні зумовили розширення чинної класифікації лексикографії. У виразнюється теоретична і практична лексикографія, теорія лексикографії і навчальна лексикографія, динамічно розвивається комп'ютерна і корпусна лексикографія.

Розділ мовознавства, що займається теоретичними проблемами укладення словників, збиранням, упорядкуванням та описом словникового матеріалу, називають *лексикографією*.

Словники – це зібрання слів, розташованих у певному порядку. Вони є одним із засобів нагромадження результатів пізнавальної діяльності людства, показником культури народу. Словники – скарбниця народу, у них зберігаються знання і досвід багатьох поколінь. Вони виконують інформативну та нормативну функції: є універсальними інформаційними джерелами для розуміння того чи іншого явища та найточнішою консультацією щодо мовних норм.

Кожний словник залежно від призначення і функцій – загальномовний чи спеціальний, одномовний чи перекладний, нормативний, вибірковий, генетичний – допомагає вибудувати текст й адекватно сприймати відповідні елементи в ньому. Занурення в будь-яку професійну сферу зумовлює ознайомлення з термінами відповідної науки, потребу у володінні термінологічним мінімумом, а, отже, звернення до термінологічних словників, що уможлиблює також і розвиток мовнотермінологічної компетенції.

Енциклопедичні словники – це словники понятійно-довідкового характеру, у яких наведено відомості про позначувані слова, явища і предмети, а також наукові поняття, бібліографічні довідки про історичних осіб, діячів науки, культури, пояснено факти, явища найрізноманітніших галузей життя і науки, мистецтва, виробництва, економіки, права тощо. Енциклопедичні словники за характером матеріалу поділяють на загальні та спеціальні (або галузеві, тематичні).

Численні сучасні економічні енциклопедичні словники відображають важливі зміни в економічній системі України за останні десятиліття і відповідають великій потребі в сучасній систематизованій конкретній економічній інформації. Фахові словники допомагають здобути глибокі економічні знання, знайомлять з новими реаліями економічного буття держави, з надбанням світової економічної науки та практики.

Словники загальномовні (лінгвістичні або філологічні) – це словники, у яких подано інформацію про слова (тлумачення прямих і переносних значень слів, з'ясування семантичних відношень між словами, синонімічних, антонімічних), відомості про написання слів. Поки що не вироблено єдиного критерію щодо розподілу лінгвістичних словників. Їх класифікують за способами подання матеріалу, спрямованістю й призначенням. Вони можуть бути одно-, дво- і багатомовними.

Філологічні словники поділяють на тлумачні, перекладні, історичні, орфографічні, орфоепічні, словники наголосів, іншомовних слів, термінологічні, синонімічні, фразеологічні, діалектні, етимологічні, словники омонімів, антонімів, паронімів, частотні, інверсійні, словники мови письменників, ономастичні та ін.

Орфографічні словники містять відомості про правильне написання слів. Етимологічні словники містять відомості про походження і генетичні зв'язки слів.

Основне призначення тлумачного словника – пояснити значення слів, адже слово в будь-якій мові має значно більше значень, ніж знає і пам'ятає носій мови. У тлумачних словниках, як правило, подають слова літературної мови, що входять до активного словникового складу, хоча в межах можливого залучаються і найуживаніші професіоналізми, жаргонізми, діалектизми.

Двомовні словники можуть бути українсько-іншомовними та іншомовно-українськими.

Існують також історичні словники, словники синонімів, антонімів, омонімів і фразеологічні.

Для фахівця будь-якої сфери важливо вміти користуватися різними словниками. Користуючись словником, він підвищує свою мовленнєву культуру та має можливість практично оволодіти всіма літературними нормами.

Тож характеристика слова, особливо його стилістичних рис, створення лексикографічного портрета слова чи групи слів потребує звернення до словників різних типів і різних баз даних. Це стимулює розвиток корпусної

(електронної) лексикографії, а, отже, зумовлює введення до лексикографічної компетенції сучасного користувача інформаційно-комп'ютерної складової. У довідкових джерелах поняття корпус розуміється як зібрання різноманітних текстів сучасної мови, здійснений з допомогою комп'ютера.

6. Фонетико-інтонаційні особливості усної форми наукового стилю

Наукова інформація існує в основному в письмовому виді, тому роль фонетичних бар'єрів невелика.

Фонетико-інтонаційна сторона в усній формі наукового мовлення не має визначального значення, вона покликана в основному підтримати стилістичну специфіку на інших рівнях. Так, вимова повинна забезпечити чітке сприйняття словесної форми взагалі й багатоскладової в частковості. Цьому ж служить і відносно вповільнений темп вимови слів. Понятійні словосполучення розділяються подовженими паузами, щоб адресат краще сприймав їхній зміст. Загальний темп мовлення також покликаний створювати сприятливі умови сприйняття. Фонетичні особливості наукового стилю зводяться до наступного: підпорядкованість інтонації синтаксичному ладу наукового мовлення, стандартність інтонації, сповільненість темпу, стабільність ритмічного й хвилеподібність інтонаційного малюнка. До вимовних особливостей наукового стилю, як стилю книжкового, відноситься: виразна вимова ненаголошених складів (з наближенням до буквеної вимови), вимова запозичених і інтернаціональних слів з наближенням до джерела або до інтернаціональної норми, чітке членування фрази й ін. Важливе значення для дослідника мають, зокрема, інтонемі важливості, які допомагають виділити головну інформацію, волюнтативі інтонемі, що надають мовленню спонукального характеру.

Для усного наукового мовлення важливу роль відіграє наголос.

Наголос – це виділення одного складу, фонетичного слова чи синтагми при супрасегментному членуванні мовленнєвого потоку.

Залежно від засобу виділення наголос може кваліфікуватися як словесний (виділення складу), логічний (для підкреслення найбільш важливого у відповідній мовній ситуації слова в реченні: Перспективи науки, авторитет кожного вищого навчального закладу визначаються провідними науковими школами і видатними вченими).

Емфатичний наголос (від грец. виразність) надає виділеному логічним наголосом емоційності та експресивності: Шанована Богом і людьми, дорога і близька серцю, наша Нелле Григорівно!).

Фразовий наголос характеризується виділенням нової інформації, поданої в реченні, певною синтагмою: Ваші праці, Ваше Слово випромінює потужну інтелектуальну та емотивну енергію, бо коріння його від славних пращурів, від батька і матері, від учителів, які допомогли Вам зійти на вершину державного і все ж насамперед - людського визнання).

7. Лексичні та фразеологічні особливості наукової мови

Найбільше яскраво абстрагованість і узагальненість наукового мовлення проявляються у лексиці, тому що при обміні науковою інформацією дуже важливо передати один, і тільки один зміст. Тому з погляду лексики найкраще підійдуть однозначні слова. Цим же фактором пояснюється любов учених усього миру до створення термінів – нових слів, що мають тільки один певний зміст, однаковий для всіх. Старі ж слова мови в таких випадках найчастіше підходять погано, тому що вони за час свого існування обростають додатковими прямими й переносними значеннями, які заважають точному розумінню у науковому тексті. Емоційна навантаженість слова теж сприймається як недолік, що заважає розумінню, тому в науковому стилі відбувається зсув вибору у бік більше нейтральних слів. Крім того, узагальнений характер наукового тексту проявляється на лексичному рівні й у тім, що в ньому широко вживаються слова з абстрактним значенням.

Склад, структурно-семантичні особливості й стилістична роль фразеології в науковому мовленні специфічні. Властиво фразеологія, тобто фразеологічні зрощення, єдності, вираження й сполучення, у тому числі загальнокнижкові, займають у науковому мовленні вкрай обмежене місце. Тут, однак, особливо в окремих підмовах науки, проявляється специфічна «фразеологізація»: багато сполучень, у тому числі й зовні загальномовні (вільна енергія, вівчарська сумка) виявляються фразеологізмами для неспеціаліста, оскільки семантично розкриваються тільки в термінологічній системі даної підмови науки. Основну частину фразеології наукового мовлення становить термінологічна фразеологія, тобто фразеологічні одиниці, що співвідносяться з науковими поняттями. Вони вживаються в мовленні як готові одиниці мови. Основна їхня функція – номінативна, що пов'язане з установкою наукового мовлення на дефініцію й кваліфікацію. До термінологічної фразеології відносяться складені терміни, загальноновживана й вузькоспеціальні (наприклад: *друкована форма, ключові слова, ретроспективна бібліографія* й ін.).

8. Цінність терміна в науковому тексті. Термінологія різноманітних сфер

Професійне спілкування в будь-якій галузі неможливе без термінології. Вивчення проблем термінології актуальне з кількох причин. По-перше, термінологія є головним джерелом поповнення лексичного складу високорозвинених сучасних мов. По-друге, саме термінологія як частина природної людської мови є найуніверсальнішим засобом зберігання, передавання, оброблення інформації. У сучасному світі відбуваються потужні інтеграційні процеси, які не оминають наукової сфери і висувають проблему міжнародної стандартизації термінів як основи для порозуміння між фахівцями різних країн. Українська термінологія, яка повинна розвиватися разом із термінологією інших національних мов, має низку специфічних проблем, зумовлених історично, гостру потребу у створенні національних термінологічних стандартів, термінологічних словників тощо.

Термін (від лат. *terminus* – межа, кордон) – це слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної та ін.) мови, що вживають для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів. Їхнє значення розкривається в тексті. Терміни бувають абстрактні і конкретні.

Ознаки терміна:

- системність (її слід вважати не лише базовою ознакою термінології, а й основною вимогою до терміна);
- тенденція до однозначності в межах термінологічного поля (будь-який термін має бути однозначним і не повинен мати синонімів);
- стилістична нейтральність (термін має чітку дефініцію і є стилістично нейтральним в термінологічному полі, за межами свого поля він детермінологізується – змінює ознаки і значення);
- наявність точної дефініції (наукове визначення терміна як виразника наукового поняття певної галузі наук є його незаперечною ознакою, проблема лише в доборі певного типу та правильному формулюванні дефініції);
- відсутність експресії (науковим текстам властива сувора логічність викладу і об'єктивність, при цьому відсутність емоційно-експресивних відтінків).

Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни поділяють на три основні групи:

1) *загальнонаукові* – це терміни, що вживаються практично в усіх галузевих термінологіях, наприклад: *аналіз, динаміка, дослід, закон, зміст, класифікація, коефіцієнт, концепція, криза, метод, положення, проект, синтез, спостереження, структура, тенденція, теорія, тип, система, технологія, форма, цикл*. Такі терміни в межах певної термінології можуть конкретизувати своє значення (*валютна система, осушувальна система; особова справа, юридична справа; закони фізики, економічні закони; теорія економічного ризику, теорія публічного адміністрування, теорія ймовірності; архітектурний проект, економічний проект, проект Ейлера*);

2) *міжгалузеві* – це терміни, що використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях; сигналізують про власне науковий, науково-технічний тощо характер спеціального тексту (*облік, прибуток, амортизація, власність, витрати*). Так, економічна наука має термінологію, спільну з іншими соціальними, природничими науками, наприклад: *амортизація, екологічні витрати, технополіс, приватна власність*;

3) *вузькогалузеві* – це терміни, характерні лише для певної галузі, наприклад: *лізинг, банківська гарантія*. Терміни, закріплені за певними науковими дисциплінами, галузями виробництва і техніки, поділяють на такі групи:

- економічні (*менеджер, банк, інфляція*);
- фінансові (*дебет, кредит*);
- історичні (*палеоліт, середньовіччя*);
- мовознавчі (*суфікс, наказовий спосіб*);
- філософські (*діалектика, матеріалізм*);
- математичні (*гіпотенуза, куб*);
- ботанічні (*хлорофіл, цитоплазма*);
- технічні (*трактор, сівалка, конвеєр, навантажувач*) та ін.

Розділ мовознавства, що вивчає природу термінів, їхню граматичну організацію та закони функціонування, називається *термінознавством*.

Терміносистема – упорядкована термінологія, якій характерний вищий ступінь системної організації на формальному і поняттєвому рівнях.

Професійне спілкування неможливе без використання термінів.

9. Синоніми і пароніми в науковому мовленні

Синоніми – це слова, близькі за значенням і різні за звучанням; тобто вони відрізняються семантичними відтінками, стилістичним забарвленням. Синоніми поділяються на три основні групи:

1) лексичні, що відрізняються смисловими відтінками (*відомий – видатний – славетний – знаменитий*);

2) стилістичні, що відрізняються стилістичним і емоційним забарвленням (*говорити – мовити – пророчити – верзти, рільник – ратай*);

3) абсолютні – зовсім не відрізняються значенням (*іспит – екзамен, мовознавство – лінгвістика, століття – сторіччя, зріти – спіти – стигнути*), їх небагато.

Використання синонімів в офіційно-діловому стилі, якому притаманне прагнення до граничної точності вислову, обмежене (на відміну від інших стилів). Ніщо так не псує мови службової особи, як невміння в потрібний момент знайти найточніший і найдоречніший відповідник серед багатьох слів-синонімів. Для цього треба не тільки знати усе гніздо слів – синонімічний ряд, а й їх смислові й стилістичні відтінки, тобто що означає кожне зі слів-синонімів і в якій ситуації його можна вживати. Є, наприклад, в українській мові синоніми-дієслова, що називають поняття «прийти»; вони не тільки називають дію, а й дають її характеристику (*прилізти, приплентатися, пришвендіти, приволочитися* тощо). Проте жодне з цих слів для ділового спілкування непридатне. Отже, треба вживати тільки *прийти*? Ні, можна використовувати словосполучення *нанести візит, засвідчити повагу, прибути з місією*. Є низка синонімічних виразів зі значенням *прийти*: *мені довелося побувати, я мав нагоду побачитися з, трапилося мені зайти, мені пощастило зустріти, я мав честь засвідчити свою повагу, мені випало (припало)* тощо. Ці вирази не тільки називають дію *прийти*, вони вказують на те, куди прийшла, кого зустріла, що почула й побачила особа. І, звичайно, бідною видається мова людини, яка з усіх можливих варіантів уживає лише слова *прийти* або *завітати*.

Синоніми завжди вносять у мовлення зміни відтінків значення, тому в офіційних документах використовують нейтральне слово з синонімічного ряду. Причиною лексичних помилок у тексті може бути неухважність до відтінків значень синонімів, незнання традиційних норм сполучуваності слів. Із синонімічного ряду *відзначати, відмічати, помітити, побачити* в офіційних документах треба вживати слово *відзначати*: *Виконком сільради відзначає, що на птахофермі проводять певну роботу*. В усному виступі

можна вжити і слово *відмічати*, але в розмовному стилі варто замість книжного слова *відзначати* використовувати синоніми *помітити, побачити*. Порівн.: *Ми помітили, що діти схвильовані. – Ми відзначили, що діти схвильовані.* Синонімічні слова *дефект, недолік* позначають недосконалість чого-небудь, проте умови їх уживання різні. Слово *дефект* позначає переважно відчутні, видимі недоліки конкретних предметів. Воно широко використовується як відносно технічного виробництва (*дефекти конструкції, дефекти агрегату*), так і на позначення різних фізичних вад людського організму (*дефекти носа, дефект вимови, дефект розуму, дефект психіки*). Не слід плутати прикметники *дефектний* і *дефективний*. Слово *дефектний* уживають тоді, коли мова йде про ушкоджений предмет, зіпсовану деталь, машину та ін.: *дефектні огірки (помідори), дефектний підшипник*. Лексична одиниця *дефективний* указує на психічні та фізичні вади: *У його характері було щось дефективне, ненормальне.* Слово *недолік* може функціонувати як синонім до слова *дефект* (*недолік мови – дефект мови*), але семантика слова *недолік* ширша. Його відносять як до всього, що створила природа, так і до процесів або результатів діяльності окремої людини чи організації (*недоліки в тренуванні, серйозний недолік, суттєвий недолік*). Для офіційно-ділового спілкування характерний вислів: *Усунути недоліки в роботі.* Синонімічним *гандж, вада* надають перевагу, коли мова йде про людину, її характер, вдачу.

Багато слів з одного синонімічного ряду мають певні значеннєві відтінки, які потрібно врахувати, щоб висловитися точно, уникнути неоднозначного тлумачення висловлювання або зберегти нейтральний тон, ураховуючи стилістичний відтінок. Так, наприклад:

Замісник, заступник.

Замісник - посадова особа, яка тимчасово виконує обов'язки керівника.

Заступник – офіційна назва посади, друга особа після керівника.

Положення, становище, стан.

Положення – розташування у просторі (горизонтальне, вертикальне); певне теоретичне твердження чи думка (основні положення вчення); зведення законів, правил (Положення про вибори).

Становище – події, обставини, ситуації (міжнародне, офіційне, знайти вихід з певного становища).

Стан – сукупність певних явищ, процесів (стан рідини, стан здоров'я, стан економіки, стан справ).

Наступний, подальший.

Наступний – вживається з конкретними поняттями (зупинка, тиждень).

Подальший – вживається на означення абстрактного поняття (життя, доля).

Суспільний, громадський.

Суспільний – стосується суспільства (лад, клас, система, праця, становище, виробництво).

Громадський – стосується громади чи окремого колективу (обов'язок, діяч, робота, вигін, організація).

Закінчити, завершити.

Завершити – довести справу до остаточного кінця, успішно закінчити дії; відтворює схвальний, урочистий тон оповіді (навчання, освіту, досліди, операцію, переговори, видання).

Закінчити – називає кінець різноманітних дій, видів роботи, діяльності, відрізка життя, навчання (оповідання, школу, університет, роботу).

Багато, чимало.

Багато – переважно писемного мовлення на позначення кількості, міри, часу.

Чимало – вживається здебільшого в художніх текстах, має відтінок розмовності.

Загальний, спільний.

Загальний – такий, що охоплює всіх, стосується всіх, поширюється на всіх (правила, збори, право, повинність).

Спільний – належить двом і більше, об'єднуючи їх (справа, мрії, турботи, засідання)

Екземпляр, примірник.

Екземпляр – рідкісний предмет (або тварина, рослина). Примірник – друковане видання, одне з тиражу.

Тепер, зараз.

Тепер – у наш час, останнім часом. Зараз - цієї ж миті, вже, негайно.

Процес утворення синонімів відображає рух мови, взаємодію літературної мови і діалектів, розподіл між функціональними стилями. Піднесенням розвитку синонімії української мови науковці вважають XVI-XVII ст. і 20-ті роки XX ст. Водночас цей процес перебував під впливом негативних тенденцій у розвитку української мови, зокрема свідомої росізації. Під час укладання перекладних словників з низки українських синонімів вибирали той, який копіював російський відповідник, а вилучали ті, що своєю звуковою семантикою відповідали законам української мови. Зникали слова *летовище, малярство, відсоток, слухавка, підсоння, риска, садовина* та інші, їх замінили на *аеродром, живопис, процент, трубка*,

клімат, тире, фрукти. Сучасна мовленнєва практика засвідчує повернення багатьох з них до вжитку.

Отже, синоніми допомагають якомога чітко висловити думку, а також уникати частих повторів тих самих слів у текстах. Мовно-синонімічна культура – свідчення культури мислення, знання мови, ерудиції. Уміння вибрати найдоречніше слово дає змогу побороти одноманітність мовлення, невиразність, побачити багатство й барви слова.

Пароніми – це слова, близькі за звучанням, але різні за значенням і написанням. Саме незначна звукова різниця в мовленні спричинює труднощі в їх уживанні й призводить до помилок. Слова, що становлять паронімічний ряд, зазвичай, співвідносяться в логічному і смислового аспектах, можуть мати спільні корені, але відрізнятися різними афіксами, що стає причиною їх змішування. Зауважимо, що пароніми представлені в професійному мовленні незначною кількістю, однак високою є частотність їх уживання.

Науковці розрізняють вужче й ширше розуміння паронімів. У вужчому розумінні до паронімів відносять тільки однокореневі слова, що належать до однієї частини мови, подібність морфемного складу яких зумовлює, відповідно, їх семантичну подібність. Такі пароніми відрізняються переважно суфіксами, рідше – префіксами та закінченнями: *паливо, пальне; покажчик, показник; громадський, громадянський, виконавський, виконавчий, приводити, призводити, познайомити, ознайомити*. У ширшій інтерпретації пароніми – це взагалі будь-які співзвучні слова.

Пароніми одночасно можуть бути: синонімічними (*будівля - будинок; заступник - замісник*); антонімічними (*прогрес - регрес; еміграція – імміграція*); семантично близькими словами (*свідчення - свідцтво; суперечка - суперечність; людський – людяний*).

У науковому та офіційно-діловому стилях пароніми є стилістично нейтральними, а в інших сферах мовлення (художній літературі, публіцистиці) можуть набувати нових емоційно-експресивних відтінків. Нерозуміння семантичних відмінностей паронімів призводить до неоднозначного тлумачення тексту, що неприпустимо в науковому та офіційно-діловому стилях.

Серед паронімів є багато іменників і прикметників, що відрізняються суфіксами, які й виконують смислорозрізнавальну функцію, наприклад: *виплата* – видання плати за що-небудь, сплачування боргу (авансу, відсотків, гонорару); *оплата* – внесення плати, платіж, вид плати (додаткова оплата праці, умови оплати); *плата* – винагорода за виконану працю,

послуги; віддяка, відшкодування (заробітна плата, квартирна плата, за навчання); *відмінний* – дуже гарний, високої якості, найкращий (пам'ять, оцінка); *відмітний* – який чимось відрізняється від інших (риси характеру); *виборний* – який стосується виборів (орган, посада, особа); *виборчий* – що стосується виборців (округ, дільниця, комісія, бюлетень, голос, кампанія); *гуманний* – людський у своїх діях, поводженні (людина, поводження); *гуманістичний* – який стосується гуманізму (твір, ідеали); *методичний* – прикметник від слова *метод* (допомога, робота, література, рекомендації, поради, рада); *методологічний* – який стосується методології (принцип, засади, спрямованість, рівень, концепція); *професійний* – що стосується професії (рівень, кваліфікація, компетентність, майстерність, обов'язок); *професіональний* – похідне від «професіонал» (диктор, розвідник, футболіст, театр); *заснований* (закладений, розпочатий будівництвом, організований) університет, товариство; *оснований* (який ґрунтується на чомусь) (на принципах, на вченні).

У професійному мовленні часто вживають дієслівні пароніми, що відрізняються префіксами: *ознайомити* (дати відомості, інформацію) зі станом справ, із планом, із проектом; *познайомити* (представити, рекомендувати) із приятелем, зі співробітниками; *вирізнятися* (виділятися серед інших, бути помітним (зростом, силою, голосом)); *відрізнятися* (характеризуватися особливостями, що не властиві іншим) від своїх колег, один від одного; *засвоювати* (сприймаючи нове, робити його звичним і звичайним для себе) матеріал, ідеї, правила; *освоювати* (робити придатним для використання, використовувати) землі, космос, кошти; за допомогою навчання опановувати щось (виробництво, нову техніку); *зумовлювати* (бути причиною чогось, створювати передумови) перемогу, тенденції, якість; *обумовлювати* (визначати умови, обмежувати певною умовою) пунктом договору. У мовній практиці відбувається змішування паронімічних пар, слова в яких відрізняються наявністю / відсутністю постфікса *-ся*, напр.: *вибачати* (виявляти поблажливість до когось, прощати провину), *вибачатися* (просити вибачення, усвідомлюючи свою провину).

Слова, що утворюють паронімічні пари (ряди) розрізняються своєю лексичною сполучуваністю й відтінками значень. Пор.: *економічні системи, економічна стратегія країни, економічний потенціал держави, економічний район і економні рухи, економне витрачання природних запасів, голова зборів економний у словах*. Пароніми різняться і стилістичним забарвленням, порівн.: *туристський* – *туристичний*;

туристська/туристична путівка, але на туристських стежках (не туристичних). Через звукову подібність слова *дружний* і *дружній* часто плутають і ставлять не там, де слід: *Вони дружніми зусиллями здолали всі перешкоди.* *Дружний* – це «одностайний, той, що має спільні інтереси з іншими». Слово *дружній* означає «приязний, народжений дружбою»: дружня розмова. Отже, слід було сказати: *Вони дружними зусиллями здолали всі перешкоди.* Змішування паронімів є грубим порушенням літературних норм. Щоб уникнути цього, треба перевіряти себе за словником. Найчастіше в ділових паперах трапляються такі пароніми (перевірте, чи правильно Ви вживаєте ці слова):

адрес – це письмове вітання особі, організації, переважно з нагоди ювілею: «адрес ювілярові», «адрес з нагоди шістдесяти п'ятиріччя »;

адреса – місце проживання чи перебування особи, місце знаходження установи, напис на конверті, бандеролі тощо: «адреса нашої установи», «надсилати на адресу», «проживати за адресою»;

відрізнити – відрізняють ті речі й поняття, що дуже далекі одне від одного: води від землі не відрізнити;

розрізнити – бачити або знаходити відмінність між речами й поняттями, дуже близькими своєю природою: не можна розрізнити виготовлені речі;

громадський – який виникає, відбувається у суспільстві; суспільний, колективний: громадський порядок, громадська думка, громадське доручення, громадські організації, громадський діяч;

громадянський – пов'язаний із становищем громадянина: громадянські права, громадянська мужність, громадянська війна, громадянський обов'язок;

дільниця – адміністративно-територіальна або виробнича одиниця: виборча дільниця;

ділянка – частина земельної площі, виділена за якимись ознаками: ділянка землі, дослідна ділянка, ділянка культурного будівництва;

заступник – людина, що заступає начальника, командира чи взагалі керівника в певній галузі або на якійсь ділянці роботи постійно: заступник декана, заступник директора, заступник прокурора;

замісник – людина, яка виконує певну службову функцію тимчасово: замісник директора, замісник командира;

досвід – це сума відомостей, навичок, набутих протягом певного часу: набули великого досвіду;

дослід – це спроба, експеримент, який роблять, щоб пізнати істину або перевірити набуті відомості: досліді ґрунтів проводилися в аграрному університеті;

компанія – товариство, група осіб: компанія дівчат, компанія підлітків;

кампанія – заходи для здійснення важливого суспільно-політичного або господарського завдання: посівна кампанія, виборча кампанія, пропагандистська кампанія;

особистий – який стосується окремої людини, її долі, почуттів, переживань: особистий підпис, особисте життя, особиста власність, особиста недоторканість, особиста (тобто приватна) справа;

особовий – який стосується особи взагалі, багатьох осіб: особова справа (документ про об'єктивні дані людини, який зберігається в установі), особовий склад (людський склад військових з'єднань, навчальних закладів та ін.), особове посвідчення, особовий рахунок;

показчик – напис, стрілка або інша позначка, що вказує на напрям руху, розташування чого-небудь; довідкова книжка чи довідковий список, доданий до книжки; контрольно-вимірвальний прилад;

показник – доказ, ознака чого-небудь; дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу.

Отже, паронімія пов'язана із семантикою, тобто зі значеннєвим аспектом слова. Щоб уникнути помилок у вживанні паронімів, необхідно засвоїти їх значення, лексичну й граматичну сполучуваність. У цьому можуть допомогти словники, довідники з культури української мови.

10. Професіоналізми і професійні жаргони. Запозичення термінів

У мовознавстві існує проблема розрізнення термінів і професіоналізмів. Професіоналізми, як і терміни, позначають наукові поняття, але їм властива функціонально-стильова обмеженість уживання й наявність емоційно-експресивного забарвлення, оскільки терміни вживаються у книжному варіанті мови науки, а професіоналізми – у розмовному (виступають як неофіційні експресивно забарвлені синоніми до термінів – просторічні відповідники термінів).

Професіоналізми – це слова або вислови, якими користуються представники певної професії для найменування матеріалів, продуктів, інструментів, понять, характеризування роду занять, дій, предметів. Наприклад: *зняти касу, підбити, прикинути баланс, липовий баланс, заморозити рахунки* (у мові працівників банківсько-фінансової сфери); *сляб, шихта, вагранка* (у мові металургів); *клава – клавіатура, скинути інформацію – переписати, файл, вінчестер* (у сфері комп'ютерної технології); *верстка, петит* (поліграфістів), *кльов, підсака, трофей* (у мові мисливців, рибалок); *фанера – фонограма, розкрутити – розрекламувати* (у мові музикантів); *кок – кухар, бак – носова частина корабля, камбуз – кухня, чалитися – приставати до берега* (у мові моряків); *пара – дві академічні години, пара – двійка, курсак – курсова робот, хвіст – академічна заборгованість* (у мові студентства).

Шляхи виникнення професіоналізмів: розмовний заміник термінів (наприклад: *трансплантація – пересадка*); нерозвиненість термінології спеціальності, виду занять (наприклад: рибальство, мисливство, різні ігри). Професіоналізми можуть використовуватися в неофіційному професійному спілкуванні, проте вони є ненормативними в професійних документах, текстах, офіційному усному мовленні.

В сучасних умовах виникнення інтернаціональних термінів набувають актуальності питання співвідношення запозичених і питомих українських термінів, адаптації чужомовних слів на українському ґрунті.

Важливим джерелом виступають терміни, утворені на власній основі (корінь, наголос; довкілля, кисень, рушій, залізниця, дослідник). Однак часто в науковому тексті зустрічаємо терміни, що походять з іноземних мов: *кворум, презентація, апробувати, ексклюзивний* тощо.

Наявність запозиченої лексики в системі будь-якої мови – це свідчення контактів мови-реципієнта з іншими мовами, спорідненими і неспорідненими, на різних етапах спільного історичного поступу.

Переважно запозичення відбувалося з латинської, французької чи англійської мов: *потенціал, інтеграл; функція, елемент* тощо.

Прихід лексичних запозичень у мову зумовлюють зовнішні і внутрішні чинники. Серед зовнішніх чинників - культурні, економічні, наукові контакти між українцями та іншими народами; поява міжнародних телекомунікаційних мереж, посилення впливу мас-медіа та реклами; авторитетність мови-джерела (наприклад, впливу французької мови у XVII – XVIII ст., сьогодні перевагу має англійська мова).

Внутрішньолінгвістичними причинами вважають номінативну необхідність; відсутність у рідній мові відповідного слова для називання нового предмета, нового явища, поняття (плеєр, дисплей, кастинг, хакер,); необхідність у розмежуванні змістовно близьких, але все ж різних понять (стиліст – гример, брифінг – прес-конференція, дилер – торговець); більш точне позначення поняття (кутюр'є – це вже не просто кравець, це модельєр модного одягу, спеціаліст, що розробляє авторські моделі одягу), економію мовних засобів; тенденцію до заміни словосполучень й описових зворотів однослівними найменуваннями (саміт – зустріч на найвищому рівні; ремікс – новий варіант, переробка старої мелодії, пісні, інавгурація – офіційний вступ на посаду президента країни).

Однак більшість запозичених слів мають відповідники рідною мовою. До багатьох запозичень у нас є питомі синоніми: *інтерація – взаємодія; спорадичний — поодинокий; варіабельний - змінний, мінливий, акумулювати — нагромаджувати, накопичувати; вербалізувати - висловлювати.*

11. Правописні проблеми в українській науковій термінології

Постановою Кабінету міністрів України № 437 від 22 травня 2019 р. нарешті затверджено довгоочікувану нову редакцію Українського правопису. На жаль, у цій редакції лише частково й половинчасто враховано пропозиції проєкту 1999 року, що давав розв'язки багатьох наболілих правописних проблем. Цей допис є спробою проаналізувати основні зміни та брак змін у Правописі під кутом бачення наукової термінології.

Згідно з коментарем Інституту мовознавства НАН України, основні зміни поділено на дві групи: безваріантне написання слів та варіантні доповнення до чинної норми.

До першої групи віднесено, зокрема,

а) запозичені слова зі звуком [j] та звукосполуками [je], [ji], [ju], [ja]. Тут безперечним досягненням є те, що (нарешті!) внормовано написання слів проєкт, проєкція (отже, й відповідних спільнокореневих слів – проєкувати/спроєкувати/запроєкувати, законопроєкт, проєктивний, проєктор, проєкувальник тощо);

б) правило про окреме написання числівника пів із наступним іменником у родовому відмінку однини (пів години, пів Києва, пів огірка) та написання разом, коли утворене таким чином слово передає єдине поняття (півострів, південь, півзахист), усуває складність та невизначеність, що існувала дотепер. Незрозуміло лише, чому слова піваркуш, півколо, півкуля, півоберт, півовал віднесено до таких що «не виражають значення половини»;

в) подивугідною є новація щодо написання слова священ(н)ик з двома н за взірцем російської мови. Адже подібними до цього слова за моделлю творення є не письменник, як вказано в Правописі, а хрещеник, помазаник тощо, бо походять ці слова не від прикметників, а від дієслів та відповідних дієприкметників.

До другої групи слів, де дозволено «орфографічну варіантність» (завважмо, що не орто-графічну), віднесено написання слів, що давно є предметом тривалих дискусій. Зокрема, це

а) іншомовні імена та прізвища зі звуком [g]: (*Гегель/Гетель, Лагранж/Лагранж, Гальвані/Гальвані, Гіб(б)с/Гіб(б)с, Шредингер/Шредингер*);

б) буквосполука au у словах латинського та грецького походження (*аудиторія/авдиторія, лавреат/лауреат, фауна/фавна*);

в) буквосполуку th у словах грецького походження (мабуть, ідеться про грецьку літеру θ) реко-мендовано передавати буквою т (*бібліотека, ортопедія, ортодокс, теорія*), але у словах, «узвичаєних в українській нові з ф», можлива варіантність (*кафедра/катедра, ефір/етер, міфологія/мітологія*);

г) дуже добре (хоча цього недостатньо), що дозволено варіантні форми родового відмінка іменників на *-ть* після приголосного (ради, властивості, (не)скінченності), а також слів крові, любові, осени, соли, Руси.

Шкода, що Правописна комісія не наважилася замість невизначеної варіантності запровадити норми, що їх давно пропонують і мовознавці, і фахівці з різних галузей науки, зокрема терміно-знавці. Мало того, варто завважити, що в тексті Правопису жодних варіантів не вжито (*кафедра, Піфагор* тощо). Зокрема, скрізь фігурує безваріантна орфографія попри наявність того самого префікса, що у наведених серед прикладів словах ортопедія та ортодокс.

Розгляньмо тепер зміни, що їх Інститут мовознавства не вважає основними, а також ті місця, де змін нема, хоча запровадити їх було б треба.

1. Окремий, але важливий для наукової літератури приклад. Слово стаття у родовому відмінку множини запропоновано писати з одним т. Навіщо створювати невизначеність? У реченні «науковці аналізували зразки різних статей» – це про статі чи про статті?

2. У розділі про правопис префіксів бачимо, що в усіх словах крім богословських термінів належить уживати префікс *архі-*. Далі читаємо, що «Уживання голосного и в префіксі *анти-* та голосного і в префіксі *квазі-* не підпадає під правила вживання голосних и, і в загальних назвах іншомовного походження». Ще далі: «У компонентах *максі-*, *міді-* кінцевий і в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в и: *максімода, максісукня, мідімода, мідіспідниця*». Щодо префіксів *деци-* та *санти-* окремого правила немає, але в тексті фігурують *дециметр* та *сантиметр*. Можна здогадатися, що належить писати *дециом, сантиампер* тощо (чи це не так?). Постає природне питання: чому деякі префікси зберігають и, а інші ні? Чому не запровадити однакове написання всіх зазначених префіксів із кінцевим и і перед голосними, і перед приголосними й таким чином уникнути проблем, що постають, коли треба писати терміни, що в Правописі не фігурують. Надто це стосується префікса *квазі-/квазі-*, що є дуже продуктивним у науковій термінології й рідковживаним у загальній літературній мові.

3. Дуже нечітко сформульовано правило, що з дефісом треба писати «складні прикметники, основи яких означають ... відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: блакитно-синій, жовто-блакитний, жовтувато-рожевий, молочно-білий, сіро-голубий, сліпучо-білий, темно-зелений, червоно-зелено-синій, але: жовтогарячий, червоногарячий (окремі кольори)». Що таке окремих колір? Значно простіше (і зрозуміліше, логічніше) було би писати разом назву одного кольору з усіма відтінками (синьо-зелений відтінок, темнозелена фарба) і з дефісом — наявність кількох кольорів у одному предметі (синьо-зелена тканина, що має фрагменти синього та зеленого кольору, червоно-зелено-синій вітраж, що містить елементи з червоного, зеленого та синього скла).

4. Без змін залишилося правило писати з малої букви присвійні прикметники, утворені від власних особових назв, «якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів. Серед прикладів фігурують архімедова спіраль, піфагорова теорема. Постає питання, чому спіраль, що її першим дослідив Архімед (інша назва – спіраль Архімеда), та теорема, що її довів Пітагор/Піфагор (теорема Пітагора/Піфагора), мають фігурувати в літературі інакше, ніж, скажімо, Малишкова метафора чи Грінченків словник? (Завважмо, що Піфагор фігурує в старому написанні, без варіантів). Це сполуки, що вказують на ім'я автора наукового винаходу чи літературного твору, аналогія тут очевидна. Чомусь імена науковців, наявні у сполуках із присвійними прикметниками, втрачають велику літеру. Словосполуки типу Лапласове рівняння, Айнштайнова теорія та Банахова алгебра сутнісно нічим не відрізняються від сполук Шевченкова поема, Тичинине слово чи Єрмоленкова стаття.

5. Розділ про написання назв рослин суперечливий і незрозумілий. Доцільність відмінного написання назв сортів рослин у неспеціальних текстах та спеціальній літературі жодним чином не обґрунтовано. До того ж постає питання, чи є спеціальним чи неспеціальним текстом, скажімо, журналістський репортаж про відвідини виставки квітів чи опис ботанічного саду в туристичному путівнику. Мало того, неспеціальний текст (наприклад у художній літературі) може містити цитату зі спеціального, тоді взагалі постає суперечність між двома правилами написання тих самих назв у одному тексті.

6. У розділі про відмінювання термінних іменників, зокрема II відміни, панує семантичний хаос і спотворювання сенсів термінів. Як відрізнити терміни іншомовного походження, що «позначають предмети, структурні

елементи, геометричні тіла та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття» від «назв наукових понять», «назв просторових понять та їхніх різновидів» чи «назв процесів, станів, властивостей, ... загальних понять»? Чому виокремлено саме математичні та лінгвістичні поняття й чим вони відрізняються від інших наукових понять? Трохи далі фігурують «назви філософських, літературознавчих та інших наукових понять» і «конкретні іменники-терміни». В чім відмінність між ними? І що означає пункт про «інші наукові поняття»? А як щодо понять, спільних для кількох наук? У пункті, що містить розпливчасту сполуку «технічні реалії», не наведено жодного прикладу іменника, що підпадав би під таку класифікацію. Як розуміти, що треба писати «звуку (але як термін звука)», а трохи далі «звука (термін) — звуку (процес)». Адже слово звук завжди, зокрема в загальнонавчній мові, є терміном на позначення певних процесів і є предметом досліджування науки акустики. Можна лише здогадуватися, що мовознавці хочуть виокремити відмінювання лінгвістичного терміна. Тоді так і варто було зазначити. Чому атом та кварк фігурують серед елементів структури, ідеал та імпульс серед назв «процесів, станів, властивостей»? Що означає «елемента (конкретне) — елементу (абстрактне)», «терміна (слово) — терміну (строк)», «стана (технічний термін) — стану (музичний та ін. термін)»? Зокрема, чи є елемент будови чи елемент структури конкретним чи абстрактним поняттям, і як відмінювати слово стан у сполуках фізичний стан чи збуджений/незбуджений стан? Дістати з цього розділу конкретну пораду, як відмінювати те чи те слово, дуже важко, якщо взагалі можливо.

7. Розділ III, де йдеться про слова іншомовного походження, містить найбільше суперечливих та половинчастих тверджень. Крім уже зазначених змін, що їх Інститут мовознавства вважає основними, завважмо таке:

а) у підрозділі про кінцеві буквосполуки -dr, -tr не подано жодного прикладу, де оригінали (принаймні, англійською мовою) містили б такі кінцеві сполуки;

б) підрозділ про подвоєння букв на позначення приголосних у власних назвах є дуже сумнівним, а словосполука «переважно зберігаємо» спричиняє невизначеність, позаяк у більшості мов (крім італійської між двома голосними та естонської) подвоєні приголосні не вимовляють, тому зберігати подвоєння в українській мові, де воно все одно не звучатиме, недоцільно;

в) позитивним є правило про передавання у власних іменах буквосполуки sk без подвоєння літери k (Бекер [Becker]).

г) пункт про відмінне написання власних назв та термінів, що від них походять (із подвоєнням чи без), суперечить самому принципові називання термінів на честь видатних науковців та винахідників і засадничому правилу, що його дотримуються науковці цілого світу: терміни, що походять від прізвищ, треба писати так само, як прізвища. Навіть у короткому переліку прикладів, поданому в цьому пункті, бачимо невідповідність до правил, запропонованих у Правописі, зокрема, втрату літери г у прізвищі Gauss.

Уведено правило про правопис із дефісом складних іменників-термінів, перша частина яких є назвою літери грецького алфавіту, що лексикалізувалася: *альфа-промені, альфа-розпад, альфа-частинка, бета-промені, бета-розпад, бета-частинка, дельта-проміння, дельта-функція, дельта-частинка.*

Отже, нова редакція Правопису, попри деякі неспівмірні й половинчасті кроки вперед, не розв'язує багатьох проблем, що їх самотужки доведеться розв'язувати науковцям та словникам. Усупереч наміру усталити правопис на тривалий час, дискусія триватиме доти, доки правила написання українських слів не будуть зрозумілими, логічними та обґрунтованими.

12. Морфологія наукового стилю. Особливості вживання іменників у науковому стилі

Морфологічні засоби покликані підкреслювати емоційну нейтральність тексту, сприяти переходу фокуса уваги від особистості дослідника у бік предмета дослідження. Абстрагованість наукового стилю проявляється й на граматичному рівні - у виборі форм слова, і в побудові словосполучень і речень. У цілому в науковому стилі над дієсловами переважають імена іменники й прикметники. Іменний характер наукового стилю – типова його (наукового стилю) риса, і пояснюється це наявністю в цьому стилі якісних характеристик предметів і явищ. Крім того, часте вживання в науковому стилі іменників у сполученні з прикметниками у функції визначення пояснюється стислістю такого сполучення й високою інформативною вагою іменних форм, що надзвичайно важливо для наукового викладу, мета якого - повідомити читача про велике число предметних значень у можливо більш компактній формі – системі дефініцій і кваліфікацій. У зв'язку з цим необхідно охарактеризувати особливості вживання іменників у науковому стилі. Значно рідше, ніж в інших стилях, зокрема, у розмовному й художньому, уживаються іменники на позначення істот.

Найбільш уживані в наукових текстах іменники з абстрактним значенням і віддієслівні іменники (вивчення, застосування, узагальнення, дослідження). Надмір таких іменників значно ускладнює текст, тому фахівці радять віддавати перевагу дієсловам: вивчати, застосовувати, узагальнювати, досліджувати.

Недостатнє розуміння значень іменників спотворює відмінкові форми. Значна кількість помилок припадає на вибір форми однини іменників чоловічого роду 2-ї відміни.

Закінчення -а (-я) мають переважно іменники, що позначають конкретні одиничні предмети, а також є назвами осіб: ректора, інтелігента, відсотка, тижня, ступеня. Слова, що позначають абстрактні поняття, збірність, почуття, учення, а також явища природи, установи, речовини, ігри, мають закінчення -у (-ю): іспиту, досліджу, тексту, інтелекту, критерію, принципу, рукопису, наказу, витягу.

Так, для наукового стилю характерні словосполучення іменників, у яких у функції визначення виступає родовий відмінок, часто із прийменником *для* (*обмін речовин, коробка передач, прилад для монтажу, точка спостереження, ідея дискретності*).

13. Відмінювання і словотвір іменників

Здійснюючи мовне оформлення наукової роботи, звернемо увагу на закінчення **родового відмінка однини** (*ректора, інтелігента, відсотка, тижня, ступеня, але іспиту, дослідю, синтезу, тексту, інтелекту, каучуку, контрасту, критерію, дискурсу, принципу, рукопису*) і множини (*статей, гостей, облич, відкриттів і відкрить, сумішей, старост і старостів, воєн – війн, татів – тат, валянків і валянок*). Якщо в науковій роботі й у виступі вживатимемо іменники-складні слова, звернемо увагу, що серед таких слів є такі, де першим компонентом є невідмінюване слово.

Труднощі виникають при написанні іменників. Іменники першої відміни з основою на м'який або шиплячий приголосний в **орудному відмінку однини** мають закінчення -єю: ношею, лікарнею, операцією, суддею, статтею. Якщо іменник першої відміни має основу на *г, к, х*, то у формі **давального та місцевого відмінка однини** відбувається чергування звуків: *г/з, к/ц, х/с*: наука – науці, зупинка – на зупинці. Таке ж чергування відбувається у формі **місцевого відмінка однини** іменників чоловічого роду другої відміни: рік – у році, каталог – у каталозі. Іменники середнього роду другої відміни, які закінчуються на -я, у родовому відмінку множини переважно мають нульове закінчення (завдань, облич), а також в окремих випадках закінчення -ів (-ів): *почуттів, відкриттів, сузір'їв*.

Іменники третьої відміни у формі орудного відмінка однини можуть мати подовження приголосного звука, якщо цей приголосний знаходиться між голосними: суттю, доповіддю, галуззю. Але подовження не відбувається, коли наявний збіг приголосних: областю, складністю, дійсністю. Іменники чоловічого роду другої відміни однини в **давальному відмінку** мають закінчення -ові(-еві, -єві), якщо вони називають живі істоти: директорів, вчителів, учнів. Такі ж закінчення мають чоловічі імена та прізвища, що належать до другої відміни: Коваленкові, Кущеві.

Рід невідмінюваних аббревіатур визначають за родом стрижневого слова (іменника в Н.в.): ЗОК (Західне оперативне командування). БЮТ (Блок Юлії Тимошенко), ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури), ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі), ЮНІСЕФ (Дитячий фонд ООН).

Фемінітиви – іменникові апелятивні назви на позначення осіб жіночої статі за професією, родом занять, соціальним станом і статусом, територіальною належністю, особливими рисами й характеристиками, що

корелюють з чоловічими назвами та забезпечують гендерну симетрію в мові.

14. Морфологія наукового стилю. Особливості вживання прикметників у науковому стилі

Серед прикметників у науковому мовленні переважають відносні прикметники (компромісний, аналітичний, концептуальний, експериментальний), що максимально точно вказують на ознаки. Використовуються у наукових творах й аналітичні форми вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників (більш удалий, менш критичний, найбільш доцільний). Рідше, але використовуються синтетичні форми ступенів порівняння:

Наприклад: Морфологію справедливо вважають чи не найосновнішим предметом термінологічних досліджень, особливо в галузі творення нових термінів (І.Ярошевич).

Відомий український мовознавець Є.Чак закликає бути уважними до значень тих чи тих прикметників. Дослідниця, зокрема, коментує значення слів *здатний і здібний*.

Здатний — це «спроможний», «такий, що має змогу, силу, певні дані щось зробити»: аспірант здатний виконувати експериментальне дослідження. Здібний означає «обдарований, такий, що має здібності»: здібний аспірант.

Молоді дослідники інколи не розрізняють значення слів *загальноприйнятий і загальноприйнятний*, уживаючи друге замість першого. Загальноприйнятий — це визнаний усіма, узвичаєний. Натомість загальноприйнятний - це такий, якого всі можуть визнати і прийняти.

Особливості використання прикметників у науковому мовленні

1. Перевага надається прикметникам книжного походження: *автобіографічний, гарантійний, еквівалентний, маршрутний, нейтральний, організаційний*.

2. У використанні ступенів порівняння окремих якісних прикметників перевага надається аналогічним формам, які утворюються за допомогою прислівників: *дуже, надто, більш, менш* та ін. (*дуже працюючий, надто великий, менш вдалий*).

Складена форма вищого й найвищого ступенів порівняння утворюється за допомогою прислівників: *більш, найбільш, менш, найменш*, але слід уникати суфікса -ш-. (не *більш рішучіший*, а *більш рішучий*, не *найбільш доцільніший*, а *найбільш доцільним*).

3. У формах М. відмінка однини чоловічого та середнього роду слід використовувати закінчення *-ому* (на попередньому з'їзді, на старому обладнанні, на додатковому занятті).

4. Уникати уживання присвійних прикметників, замінюючи їх іменниками або відповідними прикметниковими формами. Якщо потрібне точне означення, іменник-прізвище (посада, звання тощо) ставлять у Р. відмінку. Це стосується тих випадків, коли є кілька однорідних членів (не *студентові досягнення*, а *досягнення студента*, не *Петренкові пропозиції*, а *пропозиції Петренка*).

Але усталеним є вживання присвійних прикметників:

а) у термінологічних словосполученнях (*адамове яблуко, базедова хвороба, бертолетова сіль, рентгенівський апарат*);

б) у крилатих висловах (*Аріаднина нитка, езонівська мова, дамоклів меч*).

5. Усі прикметники (у ролі означень), що вживаються у сполуках із числівниками *два, три, чотири*, стоять у Н. та З. відмінках множини й мають переважно в закінченні *-і*, а не *-их*. Це ж стосується і прикметника *останній* із числівником *п'ять і більше* (*два нестандартні виробу, експонувалися три оригінальні розробки, останні десятиро працівників*).

6. Для уникнення можливих неточностей і непорозумінь в офіційних документах повідомленнях, військовій та географічній літературі не узгоджуються з пояснюваною родовою назвою у формі непрямого відмінка прикладки, що означають назви:

- міст (м.) - *Народився в місті Житомир*;
- станцій (ст.) *Під'їхали до станції Мерефа*;
- селищ міського типу - *За селищем міського типу Зіньки*;
- озер (оз.) - *Відпочивав на озері Байкал*;
- гір, рік, островів, республік, вулканів тощо) – побували у горах Карпати.

15. Морфологія наукового стилю. Особливості вживання дієслів у науковому стилі

Усне і письмове наукове мовлення характеризується значною кількістю дієслівних форм. Інфінітив має форму на –ти (починати, виконувати); закінчення –ть уживається переважно в розмовному мовленні.

Більшість дієслів у наукових текстах функціонує у формі теперішнього часу, що виражають значення констатації факту: проблема, яка розглядається, спостерігаються, виявляються, існують, відбуваються.

Маловживані в науковому мовленні форми дієслів першої та другої особи однини (виконую, прослідковую, пишеш, конспектуєш, доповідаєш), натомість у відгуках і виступах використовуються форми першої особи множини: Відзначимо струнку і достатньо продуману структуру роботи; Цінність роботи вбачаємо в наявності "наскрізної" ідеї.

Поширені в наукових текстах різновидові дієслова дійсного способу: (охарактеризувати, інтерпретувати, мотивувати, доводити, вважати), рідше вживаються дієслова умовного способу і не бажані дієслова наказового способу.).

Багато дієслів у науковому стилі виступають у ролі зв'язки: бути, стати, слугувати, вважатися, характеризуватися.

Наприклад: Згодом слово суржик набуло метафоричного значення та стало вживатися для позначення чієїсь безнадійно скаліченої української мови...; Матеріали і результати дослідження можуть використовуватися при викладанні університетських курсів... Недоконаний вид у текстах фахового спрямування позначається складеними формами (будуть проводитися, буде здійснюватися), а доконаний вид утворюється за допомогою префіксів (відвідати, започаткувати).

Характерні для наукових текстів стійкі дієслівно–іменникові сполуки (брати участь, дотримуватися вимог, надавати слово ставити запитання), інфінітиви у поєднанні з модальними словами (необхідно відзначити, слід підкреслити, у попередньому розділі було розглянуто; подібне вирішення питання є доцільним).

Енергетика українського тексту зосереджена в безпосередній дії, вираженій дієсловом. Тому характерною помилкою у наукових текстах є надуживання віддієслівними іменниками на -ння.

Наприклад: *Вивчення світових тенденцій та узагальнення зарубіжного досвіду професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога сприяло*

виявленню найбільш вагомих ідей, що заслуговують упровадження у вищих навчальних закладах України.

16. Морфологія наукового стилю. Використання службових частин мови (прийменників і сполучників)

Українська наукова мова послуговується і сурядними, і підрядними сполучниками та сполучниковими словами (і, але, однак, проте, відповідно до того, що; після того, як, залежно від того, що; внаслідок того, що). Мовні огріхи в наукових текстах трапляються частіше при калькуванні підрядних сполучників з російської мови.

Прийменники – теж у центрі уваги науковців. Група похідних прийменників для вираження відношень обмеження: у (в) межах, у (в) рамках, у (в) сфері, у (в) галузі, у (в) ділянці, у (в) царині, на теренах. У межах спільної семантики ці прийменники розрізняються насамперед лексичним наповненням іменників, з якими поєднуються.

Прийменник у (в) *рамках* у наукових текстах найчастіше поєднується з іменниками на позначення, галузей знань, напрямів, течій, стилів, жанрів, тем тощо. Наприклад: *У рамках конференції відбувся семінар...*

Якщо йдеться про місцевість, географічні поняття, дослідник радить послуговуватися прийменником у *межах*: *у межах країни, у межах міста, села, області* та ін.

Функціонально рівнозначними, взаємозамінними вважають похідні прийменники у (в) *галузі, у (в) царині*: *фахівці в галузі інформаційних технологій, висновки в галузі функціонального синтаксису, у царині поетичної творчості*.

У науковому тексті часто порушуються норми щодо вживання прийменникових конструкцій, превалюють суржикові сполуки.

З-поміж прийменників незважаючи на і попри у наукових текстах більш уживаним є прийменник незважаючи на (незважаючи на помічені недоліки).

Прийменники *щодо і стосовно* мають тотожні значення, однак у науковому мовленні перевага надається прийменнику стосовно (стосовно цього питання).

Серед прийменників, уживаних у науковому стилі, звернемо увагу і на такі: *комісія для голосування; відповідно до вимог; дослідження з фізики, обчислити за формулою, під час виконання; по черзі; через непорозуміння*. Функціонують у наукових текстах і варіанти прийменника з, із, зі: *з довідкою; із Сумщини, зі школи (із школи), зі свого погляду*.

Сполучники. Українська наукова мова послуговується “своїм” набором сурядних і підрядних сполучників, сформованим відповідно до

функціонально-стильової диференціації граматичних засобів. У цілому цей набір відомий, лексично окреслений, кваліфіковано ваний як сполучні засоби книжного вжитку. Функціональне призначення сполучників полягає у вираженні синтаксичних зв'язків та різних типів семантико-синтаксичних відношень у складному, рідше — у простому ускладненому реченні. Сполучники виражають два типи синтаксичного зв'язку між предикативними частинами складного речення: сурядний, поєднуючи граматично рівноправні частини або їхні конденсати — переважно однорідні члени речення, і підрядний, пов'язуючи граматично нерівноправні предикативні частини, залежно від чого їх поділяють на сполучники сурядності, або сурядні сполучники, та сполучники підрядності, або підрядні сполучники.

Наукові дослідження засвідчують узусне вживання двох нових складених причинових сполучників — *зважаючи на те що* і *з огляду на те що*, які виражають причинові семантико-синтаксичні відношення як причину-підставу, обґрунтування, й утворилися внаслідок нарощення сполучника *що* на адвербіальну сполучку, до складу якої входить похідний прийменник — *відповідно зважаючи на й з огляду на* — і займенник *те*, напр.: *Зважаючи на те що принаймні на найближче огляда не майбутнє не передбачається, щоб показники економічного, політичного й культурного розвитку всіх народів світу зрівнялися, ...проблема соціолінгвістичної оцінки мов ще довго залишатиметься актуальною (О. Ткаченко); З огляду на те що виникненню романських мов передувало витіснення попередніх мов місцевого нероманського населення і беззастережна романізація (латинізація), його фактична згода на мовну асиміляцію, процес виникнення нових мов відбувся абсолютно спонтанно, цілком можливо всупереч сподіванням і настроям нових носіїв латини, на рідній і книжній (О. Ткаченко).* Таким способом утворено й новий складений допустовий сполучник *попри те що*, який уживається в наукових текстах як аналог допустового сполучника *незважаючи на те що*

17. Синтаксис наукового мовлення

Синтаксичні особливості наукового стилю проявляються досить послідовно, незважаючи на те, що синтаксичні конструкції в більшості своїй нейтральні. Синтаксис (побудова словосполучень і речень) найбільше відбиває зв'язок з мисленням. Сучасний науковий стиль характеризується прагненням до синтаксичної компресії, збільшенню обсягу інформації при скороченні обсягу тексту. Це проявляється в особливостях побудови словосполучень, речень.

Характерною ознакою синтаксису наукової літератури є логічна стрункість, послідовність й аргументованість викладу думки, уникнення надлишкової, зайвої інформації. Оскільки в науковому повідомленні має місце об'єктивність викладу, то для сучасного наукового стилю мови характерною є безособовість викладу, відсутність авторського „я”.

Вираженню об'єктивності думки сприяють безособові речення, пасивні звороти, зворотні дієслова.

Найчастіше в науковій комунікації переважає використання безособових речень (*досліджено, розглянуто, проаналізовано, здійснено аналіз, розроблено модель, схарактеризовано, описано, проведено, констатовано, обґрунтовано*). Особові конструкції легко перетворити у безособові, наприклад: *я переконаний – цілком зрозуміло, що; ми вважаємо – вважається, що...; відомо, що...*

Типовими для стилю наукової мови є:

- неозначено-особові речення з присудком у формі 3-ої особи множини теперішнього часу або у формі множини минулого часу (*Розрізняють центральні, інвестиційні, комерційні банки та банки спеціального призначення*);

- узагальнено-особові речення з присудком у формі 1-ої особи множини майбутнього або теперішнього часу (*Виведемо формулу.. . З'ясуємо причини..*);

- безособові речення із словами, які виражають можливість/неможливість, необхідність (*не*)можна, належить, слід, необхідно, треба, потрібно у поєднанні з інфінітивом (*Щоб застосувати ознаку, потрібно мати деякий запас функцій. Кожна людина має індивідуальні особливості, які не можна залишати без уваги під час прийому на роботу*);

- безособові речення, головний член яких виражений безособовим дієсловом або особовим дієсловом у безособовому використанні з часткою *–ся* (*Залишається знайти джерела фінансування*).

- безособові речення, у яких дієслово має форму *–но (-то)*: *з'ясовано, доведено, виявлено, відкрито, усунено*.

Наукова думка найчастіше довга, докладна й не може бути виражена простими реченнями. Перед автором тексту стоїть завдання вмістити досить великий обсяг інформації в обмежений обсяг тексту. Тому в наукових текстах використовується велика кількість синтаксичних засобів, що сприяють синтаксичній компресії. Оскільки логічність - одна з основних стильових рис наукового тексту, для його синтаксису характерні структури, що насамперед виражають чисто понятійний зміст. Такою основною структурою в багатьох мовах є розповідне речення з нейтральним (в стильовому відношенні) лексичним наповненням, з логічно правильним (нормативним), прямим порядком слів і з сурядним зв'язком між частинами речення. Простих речень у науковому мовленні стільки ж, скільки складних. Серед складнопідрядних переважають речення з одним підрядним. Питальні речення виконують у науковому мовленні специфічні функції, пов'язані з прагненням привернути увагу до того, що викладається, так звані *-проблемні питання*, що викликають увагу читача, на які автор дає відповідь у наступному тексті.

18. Поняття тексту та дискурсу

Текст - це закінчене мовленнєве утворення, змістова, структурно-граматична єдність, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову.

Поняття тексту є об'єктом вивчення різних філологічних наук. Лінгвістика тексту досліджує структуру мовленнєвих творів, їх членування, способи створення зв'язності тексту, його смислову побудову. Предмет стилістики тексту - різноманітні типи текстів, їх стилістичні особливості, способи розгортання інформації, мовленнєві норми в різних функціональних стилях, типи мовлення (монолог, діалог, полілог).

Науковий текст – цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру, своєрідний каркас із внутрішньо завершеними частинами (розділами, підрозділами, пунктами, параграфами, абзацами), насиченими відповідною термінологією.

Наукові тексти зорієнтовані на читача як професіонала (партнера і співмислителя), підготовленого до сприйняття інформації. Змістом наукового тексту є наукове знання. Науковому знанню притаманні онтологічність, методологічність, аксіологічність, комунікативність, а, отже, і науковому тексту характерні ті ж риси. Зміст наукового тексту відображає певну часову послідовність різноманітних фактів, подій і думок.

Звичайно, не можна створити науковий текст без попередньо зібраного матеріалу, проведення певного (констатувального, формувального) дослідження, обдумування фактів. В іншому випадку такий текст нагадуватиме огляд, реферат прочитаних книг.

Види текстів за функційним призначенням: теоретичний текст (подає теоретичні аспекти предмета дослідження); методологічний текст (містить мотивацію та опис специфіки методології проведеного дослідження); оглядовий текст (науково обґрунтовує предмет дослідження, установлює межі цього дослідження, указує на ступінь невивченості його окремих складників); пояснювальний текст (розкриває основні положення за допомогою покликань, цитат, різних приміток і тлумачень понять, таблиць, формул тощо); емпірико-фактологічний текст (подає опис фактологічної бази дослідження, класифікацію й узагальнення фактів у конкретному дослідницькому контексті); додатковий текст (для додаткових доказів наукових положень використовують анкети, тексти завдань графіки,

статистичний матеріал, розміщені в додатках до наукової роботи); науковий текст мішаного типу (поєднує ознаки різних видів наукових текстів).

Науковий (академічний) дискурс – вербалізований в тексті тип дискурсивної діяльності за сферою комунікації, мовленнєва взаємодія представників відповідної соціальної групи/інституту з метою реалізації статусно-рольових можливостей у заданих цим соціальним інститутом межах, складова власне професійної зони професійного дискурсу. Як структурна складова власне фахової зони професійного дискурсу, науковий дискурс характеризується креативністю, істинністю та професійною цінністю. Йому притаманні інші ознаки професійного дискурсу, як от: професійна спрямованість, антропоцентризм, мультидисциплінарність, непропорційність розвитку окремих його частин, діалогічність, селективність, замкненість, нециклічність, дидактизм, динамізм, мовна нормативність, стилістична розшарованість. Опис конкретного типу дискурсу прийнято вести в термінах компонентів, до яких належать його хронотоп, цілі, цінності, стратегії, матеріал, різновиди та жанри, прецедентні тексти, дискурсивні формули, учасники. Хронотопом наукового дискурсу є типове для діалогу наукове середовище, для писемного наукового дискурсу прототиповим місцем є бібліотека. Ціллю наукового спілкування є процес придбання нового знання, що представлений у вербальній формі та обумовлений комунікативними канонами наукового спілкування. Цінності наукового дискурсу розкриваються в його ключових концептах (істина, знання, дослідження) та є зведеними до признання пізнаваності світу, необхідності множити знання та доводити їхню об'єктивність, неупередженості в пошуках істини. Стратегії наукового дискурсу зумовлені його завданнями: 1) визначити проблемну ситуацію та виокремити предмет дослідження; 2) вивчити історію питання; 3) сформулювати гіпотезу та мету дослідження.

Завданням наукового дискурсу є доведення певних положень, гіпотез, аргументування, точний і систематичний виклад наукових проблем з метою описати, визначити й пояснити явища природи і суспільного життя, передати суму знань, ґрунтовно викласти результати досліджень.

19.Способи викладу інформації в тексті. Опис, оповідь, роздум, доведення й узагальнення, повідомлення

Культура професійного мовлення істотно залежить від урахування особливостей усної та писемної форм тексту. Значна частина професійних текстів належить до тієї групи, яка може матеріалізуватися і у писемному, і в усному варіантах.

Залежно від змісту й будови тексти поділяють на три смислові типи: *опис, розповідь, і роздум* (міркування).

За допомогою **опису** отримуємо можливість подати цілісне уявлення про предмет, його склад або частину предмета через уявлення його індивідуальних або видових характеристик. Для наукового опису характерний максимально повний, вичерпний перелік ознак об'єкта.

Завдання **розповіді** – зафіксувати, подати окремі етапи (стадії) такого формування, зміни від початкової стадії до якогось кінцевого стану. Такі тексти мають чітку структуру. Усі складові частини тексту (речення) мають визначене місце в системі через тісний зв'язок між компонентами. Ця особливість фіксується у характері логічних зв'язків між складниками тексту (реченнями), які мають вигляд послідовного ланцюжка.

Роздум – особливий спосіб викладу. Таке повідомлення у формі суворо логічного розгортання доведення будь-якого положення, теорії, думки – характерна й розповсюджена форма викладу в науковій сфері.

20. Типи і види наукової інформації та засоби її відтворення

Будь-який науковий текст створено для передавання певної інформації.

У процесі вивчення й оброблення наукового джерела можна визначити характер інформації залежно від переданого змісту. У науковій літературі виділяють такі типи змістової інформації:

- *фактографічну* – інформацію про факти, явища, процеси, події;
- *логіко-теоретичну* – повідомлення про засоби отримання фактографічної інформації, висновків із фактів, про їх тлумачення, посилання на джерело інформації;
- *оцінну* – відображення авторського ставлення до повідомлення.

У науковій літературі ці типи інформації можуть бути взаємопов'язані між собою. У процесі реферування необхідно знайти й відібрати насамперед фактографічну інформацію.

Щодо значущості інформації в передаванні змісту наукового тексту виділяють такі її види:

- 1) *основну*;
- 2) *додаткову* (конкретизує й уточнює основну);
- 3) *дублювальну* (повторення вже переданої інформації іншими мовними засобами).

Залучення додаткової інформації до реферату залежить від мети реферування й обсягу знань автора з досліджуваної теми. Для виділення основної і додаткової інформації рекомендовано:

- визначити основну інформацію за допомогою синтаксичного аналізу речення, знаходячи об'єкт і суб'єкт;
- для визначення основної інформації важливо знайти в тексті тези і висновки.

Аргументацію тез і хід міркувань, що ведуть до висновків, у процесі реферування під час максимального скорочення можна опускати.

Тезу варто залучати до реферату з посиланням на джерело інформації, використовуючи спеціальні засоби оформлення тези:

Автор $\left\{ \begin{array}{l} \text{вважає} \\ \text{зазначає} \dots \end{array} \right.$

На думку (погляд) автора, ...

З погляду автора...

Як вважає автор, ...

Якщо аргументувальну частину не залучено до реферату, можна відбити її наявність у вихідному тексті за допомогою таких засобів:

Автор підтверджує свою думку (погляд) { *доказами...*
аргументами...
прикладами...
ілюстраціями...
конкретними даними...
докази...

Для підтвердження своєї думки (погляду) автор наводить { *аргументи...*
приклади...
ілюстрації...
конкретні дані...
результати спостережень...

Під час скорочення тексту за рахунок тієї частини, де йдеться про дослідження, спостереження, міркування, що привели до висновку, можна використовувати такі мовні звороти:

На підставі виконаних спостережень (отриманих даних) { *автор доходить (дійшов) висновку...*
автор робить (зробив) висновок...

аналізу результатів *можна зробити висновок...*

проведених досліджень зроблено висновок...

Виконані дослідження виявляють (виявили)...

Проведені спостереження (привели) до висновку

Отримані дані дозволяють (дозволили) зробити висновок...

Аналіз результатів (виконаних досліджень) свідчить...

Додаткову інформацію у вигляді прикладів, ілюстрацій варто вводити словами *так; наприклад; такі, як, а саме.*

Конкретизуючу інформацію вводять словом *зокрема.*

Додаткова інформація уточнювального характеру розвиває основну інформацію тексту. Це виражається повторенням слів, що позначають уточнювальні поняття. Уточнювальна інформація часто містить цифрові дані.

У науковій літературі частим випадком дублювання є пояснення вже названого явища, поняття, в окремих випадках – терміна. Під час скорочення тексту обирають один із варіантів – поняття, термін або їхнє

пояснення. Якщо термін є загальнонауковим, його пояснення опускають. Засобами дублювальної інформації можуть бути слова *або, тобто, іншими словами, інакше кажучи, це означає, що означає*. Дублювальну інформацію можна вводити і без спеціальних показників. Дублювання інформації забезпечує єдність тексту, його змістовний розвиток; воно виражається в лексичних, синонімічних та займенникових повторах.

21.Компресія як членування наукового тексту

Компресія (скорочення) тексту – це зменшення його обсягу без зміни змісту. Читання наукового тексту супроводжується виділенням смислових частин і визначенням зв'язків між ними, тобто проведенням компресії.

Компресія наукового тексту - членування тексту на блоки інформації і називання цих блоків, розкриття смислової структури тексту. Під час реферування, як і в процесі конспектування, відбувається вилучення необхідної інформації, переформулювання її, а також аргументування.

Компресії тексту досягають шляхом використання більш компактних конструкцій та опущення надмірних елементів вислову, елементів, які можна зрозуміти з контексту та позамовної ситуації. Фахівці використовують поняття “компресія” як синонім до поняття “мовна економія”. Під мовною економією розуміють прагнення мовця досягнути максимуму комунікативної інтенції за мінімальних витрат мовних засобів. Її результатом виступає поява згорнутої конструкції зі збереженням обсягу необхідної інформації.

Різновидами компресії наукового тексту є, зокрема, тези, конспект, реферат, анотація.

22. Аналітичне опрацювання інформації наукового джерела. Конспектування друкованого джерела наукової інформації

Конспектування - універсальна форма запису первинного тексту, що допомагає відпрацювати вміння лаконічно і чітко викласти зміст власними словами, при потребі швидко його відновити, доповнити, аргументувати, а також відшліфувати вміння точно мислити і говорити, вибирати лаконічну форму, обдумувати прочитаний матеріал.

Конспект (від лат. conspectus – огляд) – це короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.

Не варто конспектувати під час першого прочитання наукового тексту. Доцільніше спочатку одержати загальне уявлення про твір у цілому. Після цього (під час повторного читання) конспектувати, головну увагу звертаючи на ключові слова, так звані інформаційно–сміслові центри.

Для конспектування доцільні такі способи викладу матеріалу, як опис, оповідь, міркування. Опис використовуємо, коли необхідно описати певне явище або процес, викласти нову інформацію. Розповідь застосовуємо при хронологічному викладі фактів. Міркування передбачає залучення до конспекту власних роздумів з питань, які розглядаються. Особливу увагу приділяємо структуруванню обробленого матеріалу, побудові логічних схем, за якими чітко виступають набуті дослідником знання. Такий конспект слугує основою для підготовки наукової доповіді, написання статей тощо.

У конспекті наукового тексту використовують умовні позначення.

Умовні позначення - це специфічна термінологія, вживана в науковій роботі, певні скорочення.

Якщо такі терміни в тексті повторюються менше трьох разів, їх пояснення подають при першому згадуванні. Якщо ж повторюються частіше, аніж тричі, добре, аби пояснення їх значення було подане перед вступом наукової роботи.

Перелік умовних позначень друкують у вигляді двох колонок, де ліворуч за алфавітом подається скорочення, а праворуч – його детальне пояснення.

Для конспектування, як і реферування, доцільні такі способи викладу матеріалу, як опис, оповідь, міркування. Опису науковому мовленні використовуємо тоді, коли необхідно описати певне явище або процес, викласти нову інформацію. Розповідь застосовуємо при хронологічному викладі фактів. Міркування передбачає включення в конспект власних

роздумів з питань, що підлягають осмисленню. Особливу увагу приділяємо структуруванню обробленого матеріалу, побудуванню логічних схем, за якими чітко виступають набуті дослідником знання. Такий конспект є основою для підготовки наукової доповіді, написання курсової та дипломної робіт, статей і тез наукових конференцій тощо.

23. Тезування як засіб організації наукової праці

Тезування – це вилучення основної інформації тексту-джерела у вигляді положень-тез. Скорочення відбувається з урахуванням проблематики текстів й авторської оцінки такої інформації.

Тези (від. гр. *thesis* – основна думка) – коротко сформульовані положення наукових матеріалів (статей, лекцій, доповідей), які розкривають суть усієї інформації.

Обсяг тез відповідає кількості інформаційних центрів тексту (1-3 сторінки друкованого тексту).

Відповідно до мети тези бувають вторинними та оригінальними.

Вторинні тези призначено для виділення основної інформації в тому чи іншому джерелі (наприклад, підручнику, монографії, статті) під час прочитання та реферування. Їх призначення – використання для подальшого наукового дослідження.

Оригінальні тези створюють як первинний текст для подальшого виступу на семінарі, конференції чи іншому науковому зібранні. Такі тези друкують найчастіше у спеціальних збірниках, матеріалах конференцій. Тези можуть бути ключовими елементами майбутньої наукової розвідки (як план, опис основних положень)

Тези мають строго нормативну змістово-композиційну структуру. У документі виділяють а) назву, яка відображає головну ідею; б) преамбулу (актуальність і ступінь розробленості проблеми); в) основні тези-положення (обґрунтування, докази на користь проблеми, яку досліджує автор тексту), г) заключні тези (основні результати, перспективи). Кожна теза становить висвітлює окрему мікротему (частину загальної теми тексту), визначає зміст наступної або підсумовує попередні тези. Формулювання кожної тези починають з нового рядка. Кожна теза містить самостійну думку, яка висловлюється в одному або кількох реченнях. Виклад суті ідеї чи положення здійснюється без наведення конкретних прикладів. Посилання на джерела, цитати в тезах використовують рідко, не бажаний і фактичний матеріал. Типовими помилками у тезах є підміна тез текстом повідомлення, резюме (фр. *re'sume'* - короткий висновок з основними положеннями виступу), рефератом, анотацією.

24. Аналітичне опрацювання інформації наукового джерела. Анотування наукового джерела

Анотування – це процес створення анотації, аналітично-синтетичного опрацювання інформації, мета якого полягає в отриманні узагальненої характеристики джерела, що розкриває логічну структуру і найсуттєвіший зміст. Об'єктами анотування можуть бути наукова стаття, монографія, дисертація, підручники, наукові посібники тощо.

Анотація (від. лат. *annotatio* – зауваження) – коротка, стисла характеристика змісту книги, статті тощо. Це невеличка бібліографічна довідка, де стисло схарактеризовано зміст книги, статті через перелік найголовніших у них питань, оцінено анотований твір. Саме тому в ній слід зазначати тип публікації (стаття, монографія, підручник), її будову, актуальність теми, адресатів, обсяг.

Анотації використовують для стислої характеристики наукової статті, монографії, дисертації тощо, а також у видавничій, інформаційній та бібліографічній діяльності.

Анотації виконують дві основні функції: *сигнальну* (подано важливу інформацію про джерело, що дає можливість встановити основний його зміст і призначення, з'ясувати, чи варто звертатися до повного тексту праці); *пошукову* (анотація використовується в інформаційно-пошукових, зокрема автоматизованих системах, для пошуку конкретних документів).

Анотація складається з двох частин: бібліографічного опису і тексту.

За змістом і метою анотації поділяють на *довідкові* (описові або інформаційні анотації), що характеризують тематику документа і подають деякі відомості про нього, але не дають критичної оцінки, та рекомендаційні, що характеризують документ і дають оцінку документа, стосовно його придатності для певної категорії споживачів, з урахування рівня підготовки, віку, інших особливостей споживачів, котрим ці анотації призначені.

За повнотою обсягу змісту анотованого документа (або читацьким призначенням) анотації поділяють на *загальні*, що характеризують документ загалом і розраховані на широке коло читачів, і *спеціалізовані*, що характеризують документ лише в певних аспектах і розраховані на вузьке коло фахівців. У спеціалізованих анотаціях особливо підкреслюється те, що має відношення до певної тематики і вузької галузі знань.

За функціональним призначенням анотації бувають довідкові та рекомендаційні.

Довідкова анотація уточнює заголовок і повідомляє відомості про автора, зміст, жанр та інші особливості документа, що відсутні в бібліографічному описі.

Рекомендаційна анотація покликана активно пропагувати, зацікавлювати, переконувати в доцільності прочитання документа, тому в рекомендаційних анотаціях є дидактична спрямованість, педагогічні рекомендації, методичні поради тощо, за обсягом вони ширші, ніж довідкові.

За обсягом та глибиною розрізняють анотації описові та реферативні.

Описові анотації, узагальнено характеризуючи зміст первинного документа і подаючи перелік основних тем, що в ньому відображені, відповідають на питання: про що повідомляється у документі?

Реферативні анотації не тільки подають перелік основних тем, а й розкривають їхній зміст. Вони відповідають на два питання: про що повідомляється в основному документі? що саме з цього приводу повідомляється?

Текст анотації вирізняється лаконічністю, високим рівнем узагальнення інформації, що представлена в первинному документі.

Під час написання курсових, дипломних та дисертаційних робіт найчастіше звертаються до анотацій довідкових як найбільш ефективних, які дають змогу інформувати про нові досягнення в різних галузях науки й техніки. Знання правил складання анотацій та вміння користуватися ними допомагають правильному знаходженню основних положень джерела з теми дослідження та їх оформленню відповідно до вимог.

Основні вимоги до укладання анотацій

- композиція анотації повинна бути внутрішньологічною, вона може відрізнитися від композиції анотованого документа;

- відбір відомостей для анотації, їх формулювання і розташування залежать від змісту і характеру анотованого документа, призначення анотації і споживача, на котрого вона розрахована;

- мова анотації повинна бути літературною, лаконічно, простою і зрозумілою, без довгих та складних речень, без абзаців;

- обмежена кількість друкованих знаків (500) і лише виключно досягає 1500-2000 друкованих знаків.

Основна помилка під час укладання анотації – надмірність інформації.

В анотаціях широко використовують дієслівні форми на зразок: *схарактеризовано, з'ясовано, описано, акцентовано, визначено, проведено, проаналізовано, встановлено, простежено; виявлено* та ін.

Зразок анотації:

Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі: Монографія. Черкаси: Брама – Україна, 2008. 400с.

У монографії представлено методика навчання риторики студентів вищих педагогічних навчальних закладів: етапи її створення (визначення теоретико-методологічних засад, обґрунтування змісту, форм, принципів, методів, прийомів, засобів) й упровадження у навчальний процес. Автор пропонує також системний підхід до самостійної роботи студентів з вивчення риторики. Практичний інтерес становлять вправи і тести з риторики, система жанрів педагогічного мовлення, методичні рекомендації.

Для студентів вищих навчальних закладів, магістрантів, аспірантів, учителів, викладачів і всіх, хто цікавиться проблемами риторики.

25. Аналітичне опрацювання інформації наукового джерела. Реферування наукового джерела

Реферування – процес аналітично-синтетичного опрацювання інформації, що полягає в аналізі первинного документа, знаходженні найвагоміших у змістовому відношенні даних (основних положень, фактів, доведень, результатів, висновків). Реферування має на меті скоротити фізичний обсяг первинного документа за збереження його основного смислового змісту; використовується в науковій, видавничій, інформаційній та бібліографічній діяльності.

Навички реферування допомагають опрацьовувати на якісному рівні та в зазначеному обсязі науково-навчальну, науково-популярну, суто наукову літературу за спеціальністю. Реферативне читання наукових джерел за фахом є обов'язковим під час підготовки курсових, дипломних, конкурсних та інших науково-дослідних робіт у виші, що передбачає сформованість певного комплексу взаємопов'язаних умінь і навичок, зокрема з оглядового, пошукового й суцільного видів читання; смислового аналізу тексту та його фрагментів з метою вилучення основної інформації; “згортання” інформації до рівня плану, тез, конспекту, анотації.

Результатом реферування є **реферат** (від лат. *refero* – доповідаю) – короткий виклад (перед аудиторією або в письмовій формі) наукової праці, учення, змісту джерела (або джерел) із зазначенням характеру, методики, результатів дослідження та збереженням його мовностилістичних особливостей. Суть реферату полягає у стислому викладі (з достатньою повнотою) основного змісту джерела, у передачі нової проблемної інформації, яка міститься в первинному документі. Реферат здебільшого не призначений для заміни першоджерела. Він тільки допомагає читачу відібрати потрібну йому літературу і дає основні відомості про зміст первинного документа.

Реферати класифікують за різними критеріями.

З *урахуванням ступеня повноти викладу змісту першоджерела* реферати поділяють на кілька видів: *інформативні* (реферати-конспекти), які містять в узагальненому вигляді всі основні положення наукового джерела, ілюстративний матеріал, важливу аргументацію, відомості про методику дослідження, використані технології, сфери застосування; *індикативні* (реферати-резюме), які містять лише ті основні положення, якнайтісніше пов'язані з темою реферованого джерела.

За *кількістю реферованих джерел* реферати поділяють на *монографічні*, складені за одним науковим джерелом, та *оглядові* (реферати-огляди), підготовлені за кількома науковими джерелами однієї тематики.

За *читацьким призначенням* реферати поділяють на *загальні*, що містять виклад змісту джерела загалом та розраховані на широке коло читачів, і *спеціалізовані*, в яких виклад змісту орієнтовано на фахівців відповідної галузі знань.

За *укладачами* реферати поділяють на: *автореферати* (автореферат – короткий письмовий виклад наукового твору самим автором, найчастіше – автореферат дисертації, призначення якого полягає в ознайомленні фахівців з методикою дослідження, результатами й основними висновками дисертації); *реферати, складені спеціалістами* тієї галузі знань, до якої належить рефероване наукове джерело; *реферати, що підготовлені професійними референтами*, зокрема перекладачами-референтами.

За всієї різноманітності видів реферати мають одну загальну рису – вони не повинні відображати суб'єктивні погляди референта на питання, що викладається; у рефераті не дають оцінку документа.

Під час написання курсової, дипломної та дисертаційної робіт з усіх видів рефератів особливо важливі інформативні реферати, оскільки необхідність у них виникає тоді, коли потрібно викласти зміст першоджерела, використаного в роботі.

Для адекватного викладу основних положень джерела молодому фахівцеві необхідно володіти не тільки науковими знаннями у відповідній галузі науки, а й навичками реферування, необхідно знати правила складання реферату відповідно до вимог нормативних документів.

Вимоги до складання рефератів

Структурно реферат будь-якого виду складається з двох частин: бібліографічного опису і тексту реферату.

Бібліографічний опис дає вихідну інформацію про первинний документ. Назва документа, яка міститься у бібліографічному описі, є, як правило, назвою реферату.

Текст реферату може містити такі відомості:

- тему, проблему, предмет (об'єкт), мету і зміст роботи;
- методи дослідження (наводять нові методи, або методи, які викликають особливу зацікавленість, добре відомі методи лише називають або не відмічають);
- конкретні результати (наводять основні теоретичні, експериментальні результати, перевагу надають новим і перевіреним фактам, результатам

довгострокового значення, відкриттям, важливим для вирішення практичних питань;

- висновки автора (оцінки, припущення), прийняті або заперечені гіпотези, описані у первинному документі;

- галузь застосування, способи практичного застосування результатів роботи.

Якщо у первинному документі відсутня якась частина цих даних (методи, висновки, галузь застосування), то в тексті реферату її не наводять за умови збереження послідовності викладу.

У рефераті допускається викладати зміст документа з більшою або меншою документацією, а також обмежуватися основною темою (проблемою) і результатами, які містяться у реферованому документі.

У рефераті як інформаційному документі міститься тільки нова інформація, раніше невідома читачеві.

Реферат акцентує увагу на нових відомостях і визначає доцільність звертання до первинного документа. У цьому суть основного змісту реферату.

Композиційно текст реферату найчастіше складається з трьох частин: вступу, основної частини та закінчення.

У *вступі*, як правило, наводять короткі відомості про автора, дають загальну характеристику джерела:

- учений ступінь автора, місце роботи, ступінь відомості, дати життя;
- свідчення про спеціалізацію автора в певній галузі;
- посилання на інші праці автора;
- характеристику використання автором матеріалів;
- загальну характеристику джерела (монографія, книга, стаття, збірник статей);

- короткий виклад теми джерела;
- обґрунтування вибору теми;
- зазначення основного, на чому акцентує увагу автор;
- відомості про методи розроблення основної теми джерела („Тема ... опрацьована на основі аналізу ...”);

- рубрикація джерела;
- пріоритет автора („Робота – перше в українській історичній літературі дослідження, у якому ...”).

Якщо є необхідність, наводять й інші відомості.

В *основній частині* дають усі суттєві положення, нові відомості, які містяться в первинному документі; при цьому інформацію можна подавати в різних композиційних варіантах:

- конспективно, відповідно до зазначення рубрик;
- фрагментно (під час реферування багато аспектних, великих за обсягом джерел);
- аналітично (незалежно від рубрикації джерела; за планом референта).

У *закінченні* наводять висновки автора, узагальнення. Закінчення не є обов'язковою частиною композиції тексту реферату; часто текст реферату закінчується викладом останнього розділу джерела.

Текст реферату слід починати безпосередньо з викладу суті роботи, не повторюючи інформації бібліографічного опису і адекватно відображуючи основний зміст, нові відомості, що містяться в первинному документі.

Основні вимоги до складання рефератів:

• **об'єктивність** (точний виклад суті роботи та поглядів її автора, фіксація лише тих відомостей, які містяться в первинному документі, без оцінки, без полеміки з автором;

• **повнота** (виклад усіх суттєвих положень первинного документу);

• **єдність стилю** (використання тих самих мовних засобів, єдиної термінології, скорочень, що і в первинному документі);

• **мова реферату** повинна бути літературною, точною, стислою, простою; цитати наводять точно за джерелом із зазначенням у дужках сторінок джерела, на яких міститься певна цитата;

• **композиція реферату** повинна бути логічною і може відрізнитися від композиції первинних документів.

Складання реферату є науковою роботою і його публікація в інформаційному виданні – науковою публікацією, яка входить до списку наукових праць.

У мовному оформленні реферату варто врахувати такі чинники:

– **цитування**, тобто дослівне відтворення фрагментів первинного документа;

– **перефразування**, що передбачає часткову зміну (скорочення, об'єднання, заміну, згрупування тощо) окремих фрагментів тексту первинного документа;

– **заміщення** (заміну фрагменту тексту – речення загалом чи його частини, словосполучення чи слова, якщо це не спотворює зміст документа словами *такі, подібні, зазначені вище, розглянуті попередньо*);

– **опущення** (пропуск слова чи словосполучення на зразок *ця стаття, таким чином, відповідно, наприклад, зокрема* без спотворення смислового змісту тексту реферату);

– **суміщення** (два чи кілька речень, де є подібні елементи, накладають одне на одне, утворюючи складну конструкцію).

26. Мова і стиль наукової рецензії та наукового відгуку

Важливим жанром наукової комунікації є рецензія, що передбачає аналіз та оцінювання наукової праці, критичний розбір, рекомендацію до захисту чи друку, проведення наукового обговорення й діалогу.

Рецензія – критичний відгук (містить аналіз і оцінку) наукового керівника (консультанта), офіційних опонентів, провідної установи під час захисту кваліфікаційної роботи, кандидатської чи докторської дисертацій. Передбачає коментування основних положень рецензованої праці (тлумачення думки автора, висловлення особистого ставлення до поставленої проблеми); узагальнену аргументовану оцінку; висновки про значення аналізованої праці.

Реквізити:

1. Назва виду документа.
2. Заголовок (містить назву рецензованої роботи, прізвище та ініціали її автора, рік публікації, назву видавництва).
3. Текст.
4. Підпис рецензента.
5. Дата.
6. Засвідчення підпису печаткою або спеціальним штампом (за потреби).

Типовий план написання тексту рецензії

1. Об'єкт і предмет аналізу.
2. Актуальність теми.
3. Короткий зміст.
4. Формулювання основної тези.
5. Загальна оцінка.
6. Недоліки, хиби, огріхи праці.

Висновки.

Відгук – це 1) документ, що містить висновки уповноваженої особи (або кількох осіб) чи установи щодо запропонованих на розгляд вистави, рукописних робіт; 2) стисла форма письмової оцінки виконаної роботи (курсової, бакалаврської, магістерської кваліфікаційних робіт, кандидатського чи докторського дослідження). За складом реквізитів збігається з рецензією.

Обсяг відгуку – 1-3 сторінки (3-5 сторінок для кандидатських і докторських дисертацій).

На відміну від рецензії, у відгуку подають загальну характеристику праці без докладного аналізу, проте він містить практичні поради.

27. Наукова стаття як самостійний науковий твір

Наукова стаття – один із видів наукових публікацій, де подають кінцеві або проміжні результати дослідження, висвітлюють пріоритетні напрями розробок дослідника, накреслюються перспективи подальших напрацювань. У ній поєднують аналіз, опис, критичне осмислення стану дослідження проблеми. У тексті роблять посилання на використану літературу.

Обсяг наукової статті – 6-22 сторінки, тобто 0,35-1 друк. арк. (10-40 тис. знаків).

Необхідні елементи наукової статті:

- постановка проблеми в загальному вигляді, її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення означеної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок в означуваному напрямі.

Етапи підготовки наукової статті

1. Формулюємо робочу назву статті:

1.1. Заголовок має бути коротким, лаконічним, однозначним, конкретним.

1.2. Обираючи заголовок, чітко уявляємо, на чому саме хочемо сконцентрувати увагу читача.

2. Визначаємо межі теми та обсяги наукової інформації, яка буде представлена в ній.

3. Розробляємо орієнтовний план (зміст) статті: вступ, основну частину, висновки, перспективи дослідження.

4. У вступі повинні знайти місце відповіді на такі питання:

4.1. постановка проблеми, її актуальність; науково–практичне значення того, що досліджуватиметься в основній частині статті,

4.2. аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

4.3. виділення невирішених раніше питань, яким присвячується означена стаття;

4.4. формулювання мети і завдання статті;

5. Визначаємо методи дослідження, джерельну базу, готуємо основні тези–відповіді на завдання;

6. Подаємо визначення використовуваних у статті термінів;

7. В основній частині подаємо повне обґрунтування отриманих результатів. Увага: основний текст пишемо, спираючись на головні принципи: "від відомого → до невідомого", "від простого → до складного".

8. Готуючи висновки, перевіряємо узгодженість між заголовком, метою, завданнями і висновками,

9. Міркуємо про перспективи наступних розвідок у цьому питанні

10. Проводимо самоконтроль виконаної роботи на змістовому, логічному, мовностилістичному рівнях.

Перевіряємо текст статті:

10.1. на відповідність чинним правописним нормам;

10.2. на відповідність вимогам наукового стилю;

10.3. на відповідність оформлення цитат і посилань.

11. Оформляємо список використаних джерел за чинними стандартами.

28. Бібліографічний апарат наукової роботи

Бібліографічний апарат наукової роботи – це сукупність внутрішньотекстових і позатекстових бібліографічних відомостей про документи, що цитуються або згадуються в науковій роботі або були використані під час її підготовки.

Бібліографічні посилання, списки є обов'язковим складником бібліографічного апарату наукової роботи, що дозволяють визначити базу дослідження, показати зв'язок нової наукової роботи з попередніми, перевірити, достовірність даних, розкрити пріоритет і наукову цінність отриманих результатів.

- *Бібліографічний опис* – сукупність бібліографічних відомостей про джерело, його складову частину або групу джерел, наведених за певними правилами, що необхідні для загальної характеристики та ідентифікації джерела.

Бібліографічний опис джерел складають відповідно до чинних стандартів із бібліотечної та видавничої справи:

- *ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»* (Це регламентуючий документ для оформлення бібліографічних списків, списків використаної літератури, списків літератури в наукових роботах тощо);

- *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»* (Цей стандарт є регламентуючим документом для оформлення бібліографічних посилань та бібліографічних списків посилань у наукових роботах. Він установлює види бібліографічних посилань, правила та особливості їхнього складання й розміщення в документах. Стандарт поширюється на бібліографічні посилання в опублікованих і неопублікованих документах незалежно від носія інформації).

У бібліографії кожний опис має свій порядковий номер і починається з нового рядка. До списку слід долучати лише ті праці та джерела, які згадано або використано в роботі.

Кожний бібліографічний опис книги складається з таких основних елементів:

1) заголовок бібліографічного опису (прізвище та ініціали індивідуального автора або назва закладу, який є колективним);

2) назва;

- 3) видання;
- 4) вихідні дані;
- 5) кількісна характеристика даних (обсяг сторінок);
- 6) надзаголовкові дані;
- 7) примітки.

Бібліографічне посилання – сукупність бібліографічних відомостей про документ, який цитується, розглядається або згадується в тексті, необхідних і достатніх для його загальної характеристики, ідентифікації та пошуків.

Наявність посилань у науковому тексті свідчить про наукову обізнаність автора, обґрунтованість положень дослідження. Посилання можна робити у вигляді цитати, дослівного чи недослівного переказу з окремими цитованими елементами, вказівки на автора. На одній сторінці тексту не повинно бути більше трьох цитат. Посилання в тексті наукової роботи рекомендують оформляти так: [2, с. 80]. Цифра 2 вказує на позицію цього видання у списку використаної літератури наукової роботи. Цитату або думку, на яку спирається автор, можна знайти на 80-й сторінці цього видання. Кожне бібліографічне посилання містить усі обов'язкові відомості – елементи опису й оформляється за загальними правилами складання бібліографічного опису, при цьому у кількісній характеристиці наводять тільки ті сторони документа, які цитуються.

Залежно від місця розташування бібліографічного посилання розрізняють:

- 1) внутрішньотекстові посилання;
- 2) підрядкові посилання;
- 3) затекстові посилання.

Внутрішньотекстові посилання – це бібліографічні посилання в основному тексті, їх наводять у вигляді внутрішньотекстових приміток у квадратних дужках. Якщо автор джерела в основному тексті зазначений, то в бібліографічному посиланні, поданому в круглих дужках заголовков опису (прізвище та ініціали автора) допускається не повторювати.

Наприклад: «Цитата» [4].

Підрядкові посилання – це бібліографічні посилання під текстом, наводять у вигляді підрядкових приміток за допомогою відсилання в тексті документа у формі арабських цифр – порядкових номерів приміток.

Якщо у підрядковій примітці наведено скорочення *див.*, то його подають з великої букви (на початку речення) або з малої букви (не на

початку речення), після нього наводять бібліографічний опис документа, через двокрапки (непряма цитата⁵). Наприклад:

⁵*Див.: Бібл. опис.*

⁵*Докладніше див.: Бібліогр. опис.*

У науковій роботі, що публікується, рекомендують нумерацію підрядкових приміток від першої до останньої у книзі (статті), включаючи додатки (у кожному додатку нумерація приміток своя).

З метою скорочення бібліографічних посилань допускається не наводити в них окремі обов'язкові елементи опису.

У монографічному посиланні (на книгу) допускається не зазначати її обсяг та назву видавництва.

У посиланнях на складову частину документа допускається не наводити основну назву статті, але при цьому обов'язково зазначати сторінки, на яких вона опублікована.

У повторному бібліографічному посиланні на авторські документи наводять заголовок опису, основну назву та сторінку.

Під час запису підряд декількох бібліографічних посилань на один документ у повторному посиланні наводять слова *там само* і відповідні сторінки.

У посиланні на багатотомні та серійні видання, крім сторінок, зазначають номер тому, випуску (частини), рік, місяць, число.

Під час запису підряд бібліографічних посилань на різні документи, опубліковані в одному виданні, у других та наступних посиланнях замість бібліографічних відомостей про це видання, які збігаються, наводять слова *там само*.

Бібліографічний список – це список, який містить відомості про використані під час роботи документи.

Бібліографічний список є невід'ємним складником наукової роботи й оформлюється відповідно до нормативних документів.

У курсових та дипломних роботах використовують стандартні назви бібліографічних списків: *Література*, *Список літератури* або їх модифікації: *Список використаної літератури*, *Список використаної літератури та джерел* і т.ін.

Бібліографічний список складається з окремих позицій, кожна з яких є самостійним бібліографічним описом, що оформлюється за загальними правилами «Список використаної літератури» (список як частину довідкового апарату наводять у формі бібліографічного запису відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006).

Бібліографічні описи у бібліографічних списках розміщують у певному порядку. У наукових роботах найбільш поширеними побудовами бібліографічних списків є:

- 1) алфавітна;
- 2) хронологічна;
- 3) алфавітно-хронологічна;
- 4) нумераційна;
- 5) систематична.

Під час алфавітної побудови бібліографічних списків бібліографічні описи розміщують за алфавітом заголовків або назв наукових робіт.

Під час хронологічної побудови бібліографічні описи розміщують у хронології публікування документів. Роботи, опубліковані в одному році, рекомендовано розміщувати в алфавіті назв.

Під час алфавітно-хронологічної побудови бібліографічні описи розміщуються в алфавіті заголовків і назв у хронологічному порядку.

Під час нумераційної побудови бібліографічні описи розміщують у порядку перших відсилок в основному тексті до документів.

Під час систематичної побудови бібліографічні описи розміщують у логічній послідовності згідно з прийнятою системою класифікації.

Усередині тематичних рубрик дотримуються або алфавітного, або хронологічного принципу розміщення назв.

Якщо бібліографічний список не нумерований, то в тексті наводять внутрішньотекстові посилання за початковими словами бібліографічного опису – прізвище автора або перші слова назви – та рік видання. Наприклад: *(Пасічник, 1990), (Дослідження..., 2018)*.

Основні правила складання списку літератури

✓ Бібліографічний опис складається на мові документа (оригіналу).
✓ Бібліографічні відомості зазначають в описі у тому вигляді, в якому вони наведені в джерелі інформації.

✓ Відповідно до нового стандарту пунктуація в бібліографічному описі виконує дві функції: звичайних граматичних розділових знаків (пунктуація), та розділових знаків, що мають розпізнавальний характер для областей та елементів бібліографічного опису (знаки приписаної пунктуації). Заголовок від опису відокремлюють крапкою. Зони опису відокремлюють одна від одної крапкою і тире. Для розрізнення приписаної та граматичної пунктуації застосовують проміжок в один друкований знак до і після приписаного знака. Виняток – крапка та кома – проміжки

залишають тільки після них. У середині елементів опису наводять звичайні граматичні розділові знаки.

✓ Скорочення слів у бібліографічному описі оформляють за ДСТУ 3582:2013 *«Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила»*.

29.Цитування в науковій роботі. Загальна характеристика ілюстративного матеріалу і цифрового позначення інформації в науковій роботі

У наукових дослідженнях часто використовують **цитати** – дослівні уривки з використаних джерел, щоб за їхньою допомогою обґрунтувати, підтвердити або доповнити власну думку. Цитування не повинне бути ні надмірним, ні недостатнім, оскільки це знижує рівень наукової роботи.

Цитати мають подаватися лише з першоджерел, а не з праць інших авторів. Лише в тих випадках, коли першоджерело недоступне, можна скористатися цитатою, опублікованою в іншому виданні; тоді перед бібліографічним джерелом указується: *цитується за: ...* або *цит. за...*

Кожна цитата повинна супроводжуватися посиланням на джерело, бібліографічний опис якого подають відповідно до вимог нормативних документів.

Під час цитування та переказу джерел найчастіше використовують такі словосполучення: *Автор писав / пише: «...»; Як твердив / твердить...; Згідно з уявленням...; За словами...; На думку...; Як справедливо зазначив / зазначає...; Учений так характеризує (описує, подає)...; Можна навести такі слова видатного вченого...; Автор наголошує на...; Із погляду автора...; Автор виділяє (пропонує, рекомендує, вважає, стверджує, підкреслює)... і т. ін.*

Під час непрямого цитування необхідно максимально точно викладати думку автора, подавати відповідні посилання на джерела.

Цитата може мати оцінку, яку можна виразити за допомогою таких мовних засобів: *Слушним є зауваження..., Слушною є думка...; Як зауважує...; погоджуємося з думкою...; Підтримуємо концепцію...; Ми схильні до погляду...; Нам імпонує думка науковців...; ..., із чим ми цілком погоджуємося; Розділяємо погляди...*

Цитата на початку речення повинна починатися з великої літери, навіть якщо перше слово у джерелі починається з малої літери: «Ц».

Цитата, включена до тексту авторського речення, починається з малої літери, навіть якщо у джерелі вона починається з великої літери: *стверджує, що «ц».*

Цитата, розміщена після двокрапки, починається з малої літери, якщо у джерелі перше слово починається з малої літери (у цьому випадку перед текстом, що цитується, обов'язково ставлять крапку, та з великої літери, якщо у джерелі перше слово починається з великої літери).

У цитатах зберігаються ті ж розділові знаки, що й у джерелі, яке цитується. Цитату варто наводити в лапках, у граматичній формі, точно за текстом (зі збереженням особливостей написання першоджерела). Пропуск слів, речень, абзаців допускають, без перекручення тексту і позначають трьома крапками (...) або крапками в кутових дужках <...>; якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, його опускають.

Основні правила оформлення цитат

«Ц» 1. Цитата на початку речення повинна починатися з великою літери, навіть якщо перше слово у джерелі починається з малої літери.

Автор стверджує, що «ц» 2. Цитата, включена до тексту авторського речення, починається з малої літери, навіть якщо у джерелі вона починається з великої літери.

А: «...ц» 3. Цитата, розміщена після двокрапки, починається з малої літери, якщо у джерелі перше слово починається з малої літери (у цьому випадку перед текстом, що цитується, обов'язково ставиться крапка, та з великої літери, якщо у джерелі перше слово починається з великої літери.

: «Ц...»

4. У цитатах зберігаються ті ж розділові знаки, що й у джерелі, яке цитують.

5. Під час цитування не за першоджерелом слід зазначати у посиланні *Цит. за:..*

Скорочення – це спосіб словотворення, суть якого полягає в усіченні цілого слова або частини слова.

Скорочений запис слів у науковому творі використовують з метою зменшення обсягу тексту, що зумовлено прагненням автора у мінімальному обсязі тексту надати максимум інформації. Скорочення повинні бути зрозумілими, однозначними для тлумачення, пропорційними за кількістю із загальним обсягом тексту та складеними відповідно до прийнятих правил.

Під час скороченого запису слів використовують такі *основні способи*:

- залишається тільки перша (початкова) літера слова (*рік – р.*);
- залишається частина слова (*український – укр.*);
- випускається декілька літер у середині слова, замість яких ставиться дефіс (*університет – ун-т*).

Скорочення повинне закінчуватися на приголосну і не повинне закінчуватися на голосну (якщо вона не початкова літера у слові), на літери й, ь.

Відповідно до держстандарту скорочуватися в тексті можуть:

- найменування документів (ДСТУ, ДОСТ, А.с., Пат., техплан тощо);
- слово рік (1999 р., 2011-2012 рр.);
- грошові одиниці (80 коп., 2 тис., 5 млн, 1 млрд);
- одиниці виміру (5 т, 3 га, 100 см, 2 м);
- текстові (див., пор., напр., та ін., і т. ін., с., с.-г.).

Розрізняють такі види скорочень:

- літерні абревіатури – які є скороченням (початкові звуки (букви) слів: *ООН, МІБ, ЗНО, ЗВО, АН, ПТУ, ХНАУ, АПК, ФГ, ТОВ, ВАТ, ЄС*;

- складноскорочені слова (складаються зі сполучень скорочених та повних слів (*профспілка*) і скорочених слів (*райвно, облвно, військкомат, виконком, Донбас*).

- умовні графічні скорочення за початковими літерами слів: *с.-г., н.е., п.-с.*;

- умовні графічні скорочення за частинами слів та початковими літерами: *акад., проф., доц., ім., напр., та ін., обл., див. рис., табл., б-ка (бібліотека), напр., сб. (субота)*.

У наукових творах, крім загальноприйнятих літерних абревіатур, використовують прийняті автором абревіатури, які скорочено визначають поняття матеріалу, що викладається. При цьому перше вживання таких абревіатур указують у круглих дужках після повної назви, далі їх вживають у тексті без розшифрування.

...первинний документ (далі ПД)...

...ПД...

У наукових роботах, крім загальноприйнятих складноскорочених слів, вживають також складноскорочені слова, розраховані на вузьке коло фахівців, переважно у спеціальних виданнях.

Умовні графічні скорочення за початковими літерами застосовують у спеціальній літературі. Від літерних абревіатур вони відрізняються тим, що читаються повністю, скорочуються тільки на письмі і пишуться з крапками на місці скорочення (*наприклад: н.м.т. – нижня мертва точка*).

Умовні графічні скорочення за частинами та початковими літерами слів поділяють на загальноприйняті та умовні скорочення у спеціальній літературі, зокрема у бібліографії – під час запису бібліографічного опису джерел (*вип., ред., табл., рис., іл.*).

4. *Загальна характеристика цифрового позначення інформації.*
Цифрову форму запису інформації оформляють за допомогою цифр, арабських чи римських.

Арабські цифри застосовують:

- для позначення кількості, числа (*100 книг*), дат (*30 березня 2019 р.*);
- у рубрикації наукових текстів для позначення порядкового номеру розділу, параграфу (*1, 1.1, 1.1.2*) (*розділ – частина параграфа*);
- у бібліографічному описі наукового твору – порядкові номери видань, томів, глав, випусків, частин, сторінок (*2-е вид. Т.2; Гл. 3; Вип.4; Частина 1; 5 с.*);
- у бібліографічних посиланнях – для вказівки порядкових номерів підрядкових бібліографічних посилань:

³*Сучасна українська енциклопедія.*

- для вказівки порядкового номеру з'їздів, конференцій, конгресів, пленумів, сесій.

Словесно-цифрова форма запису інформації – змішаний запис (*10 млн., 6 млрд.*)

Алгебраїчну форму запису інформації оформляють за допомогою показників ступеня; використовують для позначення великих (астрономічних) і переважно малих величин (10^6).

Для цифрового позначення інформації в наукових текстах (курсівих, дипломних роботах) широко використовують числівники кількісні, порядкові та дробові.

Кількісні числівники

✓ Однозначні кількісні числівники, якщо поряд з ними немає одиниць виміру, пишуть словами (*план п'яти місяців, на десяти підприємствах, у двох банках*).

✓ Багатозначні кількісні числівники пишуть цифрами, за винятком числівників, котрими починається абзац, такі числівники варто писати словами (*200, 3800*).

✓ П'ятизначні і більш значні числівники пишуть із розділенням числа на класи за допомогою прогалін між ними (*55 194, а не 55194 чи 55.194*).

✓ Приблизні числа, якщо вони стоять на другому місці, пишуть словами (*машин двадцяти*).

✓ Числа із скороченим позначенням одиниць виміру пишуть цифрами (*5 л, 20 кг*) без крапок.

✓ Під час переліку однорідних чисел скорочене позначення одиниці виміру ставлять після останньої цифри (*5,12 10,25 30%*);

✓ Кількісні числівники узгоджують з іменниками в усіх відмінках, крім називного і знахідного.

Р. двохсот аудиторій

Д. двомстам аудиторіям

О. двомастами аудиторіями

М. на двохстах аудиторіях

✓ Кількісні числівники під час запису арабськими цифрами не мають відмінкових закінчень, якщо вони супроводжуються іменниками (*на 30 сторінках, по 15 партій, 60-ти*).

Порядкові числівники

✓ Однозначні та багатозначні порядкові числівники пишуть словами (*другий, мільйонний, але X з'їзд, 5-а армія*).

✓ Порядкові числівники, які ввійшли до складних слів, пишуть цифрами (*12-тонний, 50-процентний*).

✓ Порядкові числівники під час запису арабськими цифрами мають відмінкові закінчення (*2-а дивізія, 15-ий день, 90-х років, в 53-му році, 10-го класу*).

✓ Під час переліку декількох порядкових числівників відмінкове закінчення ставлять лише один раз (*досліджувані 4 і 5-та ділянки*).

✓ Порядкові числівники не мають відмінкових закінчень, якщо вони стоять після іменника, до якого належать (*у розділі 2, на рис. 4, у табл. 5*).

✓ Римськими цифрами порядкові числівники записують для позначення порядкових номерів з'їздів, конференцій, сесій, століть (*XXI ст., у IV кварталі, а не в IV-му кварталі*).

✓ Порядкові числівники, на відміну від кількісних числівників, незалежно від кількості цифр на класи не поділяють і пишуть без *прогалин* (*123584-й примірник*).

✓ Порядкові числівники в бібліографічному описі під час позначення порядкових номерів томів, випусків, глав відмінкових закінчень не мають (*Т.3, Вип..4, гл.1, але 2-ге вид., 2 вид.*)

30. Переклад наукових текстів. Особливості редагування наукового тексту

Розширення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя, і передусім в офіційно-діловій та науковій, передбачає уміння перекладати українською. **Переклад** – це спосіб формування та формулювання думки через посередництво іншої мови. Як особливий вид мовленнєвої діяльності переклад є об'єктом дослідження різних галузей науки: теорії перекладу, лінгвістики, психології, методики.

Існують різні класифікації перекладів.

За формою переклад поділяють на усний і письмовий. Усний переклад використовують для обміну інформацією під час особистого контакту фахівців на виставках, міжнародних науково-технічних конференціях, симпозіумах, лекціях, під час доповідей тощо. На відміну від письмового перекладу, усний переклад роблять негайно, не маючи можливості послуговуватися довідковою літературою. *Усний переклад* може бути послідовним або синхронним. Послідовний переклад – це усний переклад повідомлення з однієї мови іншою після його прослуховування. Важливо, щоб переклад здійснювався в паузах після логічно завершених частин, щоб був зрозумілим зміст висловлювання. Синхронний переклад робить перекладач-професіонал водночас з отриманням усного повідомлення.

За способом розрізняють буквальний і адекватний переклад. Буквальний переклад називають також дослівним. У такому перекладі можуть зберігатися порядок слів та граматичні конструкції, невластиві мові, якою перекладають. Адекватний переклад точно передає зміст оригіналу, його стиль і відповідає всім нормам літературної мови.

За змістом виділяють такі основні різновиди перекладу:

- *суспільно-політичний*, який передбачає усне чи письмове відтворення засобами іншої мови суспільно-політичних матеріалів (виступів та заяв політичних діячів, інтерв'ю, матеріалів брифінгів, прес-конференцій, дипломатичних документів, наукових праць з економіки, політології, соціології тощо);

- *художній*, тобто переклад творів художньої літератури (поезія, проза, драма). Художній переклад дає змогу кожному народові долучитися до скарбів світової літератури, а також сприяє популяризації національної культури;

- *науково-технічний (технічний)* – переклад, який використовують для обміну науково-технічною інформацією між людьми, які спілкуються різними мовами.

Переклад тексту може бути повним, реферативним, анотаційним. *Повний переклад* наукового тексту здійснюють за такими етапами: читання всього тексту з метою усвідомлення змісту; поділ тексту на завершені за змістом частини, їх переклад; стилістичне редагування повного тексту (треба оформити текст відповідно до норм літературної мови, усунути повтори; усі терміни і назви мають бути однозначними; якщо думку можна висловити кількома способами, перевагу слід віддати стислим конструкціям, якщо іншомовне слово можна без шкоди для змісту замінити українським, то варто це зробити).

Реферативний переклад – це 1) письмовий переклад заздалегідь відібраних частин оригіналу, що складають зв'язний текст; 2) виклад основних положень змісту оригіналу, що супроводжується висновками й оцінюванням. Реферативний переклад у кілька разів коротший за оригінал.

Анотаційний переклад – це стисла характеристика оригіналу, що є переліком основних питань, іноді містить критичну оцінку. Такий переклад дає фахівцеві уявлення про характер оригіналу (наукова стаття, технічний опис, науково-популярна книга), його структуру (які питання розглянуто, у якій послідовності, висновки автора), призначення, актуальність оригіналу, обґрунтованість висновків тощо.

2. Переклад – це надзвичайно складний процес, у якому відбувається постійний пошук мовних засобів для вираження відповідності змісту і форми. Дуже часто, перекладаючи текст, можна спостерігати таке явище: усі слова на місці, у граматичній структурі немає помилок, а перекладений текст не звучить. Переклад з однієї мови на іншу завжди передбачає правильне розуміння першоджерела, уміння знайти відповідності між елементами двох мов. Часто зміст тексту, який треба перекласти, зрозумілий, але його важко висловити іншою мовою. Це відбувається через труднощі в знаходженні міжмовних відповідностей.

У процесі перекладу визначають три категорії відповідностей: 1) терміни та термінологічні словосполучення, характерні для певної галузі науки; 2) варіантні та контекстуальні відповідності (загальнонавчана лексика, яка в певному контексті функціонує як термінологічна або загальнонаукова); 3) усі види перекладацьких трансформацій (слова, що перекладаються українською шляхом різноманітних лексичних трансформацій).

Граматичні трансформації під час перекладу використовують так само часто, як і лексичні. Виділяють два основних випадки обов'язкових граматичних замін: 1) під час перекладу категорій, відсутніх в українській мові; 2) випадки розбіжностей у стилістичних нормах.

Під час перекладу наукових текстів українською мовою часто припускаються типових помилок. Перекладаючи текст, варто пам'ятати про таке явище, як дієслівне керування, тобто про відмінок іменника в дієслівних словосполученнях: *дякувати (кому?)*, *завдати (чого?)*, *постачати (що?)*, *потребувати (чого?)*, *наслідувати (кого?)*, *підготуватися до (чого?)*, *прагнути до (чого?)*, *попереджати про (що?)*, *трапилося з вини (кого?)*, *навчати (чого?)*.

Для наукового стилю характерна наявність слів, які позначають процесуальні поняття. Тому слід розрізняти назви дій (процесів) і назви наслідків дії (процесу). В українській мові на позначення дій (процесів) бажано вживати віддієслівні іменники, утворені від дієслів недоконаного виду за допомогою *-ення*, *-ання*, *іння*, *-иття*, *-іття*, *-уття*: *розколювати – розколювання*, *змінювати – змінювання*.

Сучасній українській літературній мові не властиві активні дієприкметники теперішнього часу, тому під час перекладу з російської мови їх передають підрядними означальними реченнями. Наприклад: *Ведущий – який (що) веде, провідний; движущийся – який (що) рухається, рухомий; дающий – який (що) дає; занимающийся – який (що) – займається; регулирующий – який (що) регулює, регулювальник; возникающий – який (що) виникає, вступающий – який (що) вступає, вступник; выпускающий – який (що) випускає; принимающий – який (що) приймає, приемальник; облегчающий – який (що) полегшує, полегшувач; красящий – який (що) фарбує, барвний, фарбувальний; начинающий – який (що) починає, початківець; соответствующий – який (що) відповідає, дійсний.*

Складним для перекладу з російської є слово *следующий*, яке в тексті може бути і дієприкметником, і прикметником. Якщо це дієприкметник, то позначається в українській мові описовою конструкцією зі сполучником: *Следующий через станцию поезд – поїзд, що проходить через станцію; следующий советам врача пациент – який слухає порад лікаря; следующие из сказанного выводы – висновки, що впливають зі сказаного.* Якщо це слово виступає як прикметник, то воно має такі відповідники: *наступний, дальший, другий*. У значенні займенника (як правило, перед перерахуванням або поясненням) це слово передають займенником *такий*. Наприклад: *Методика изучения конъюнктуры инвестиционного рынка включает*

следующие этапы... - Методика вивчення кон'юнктури інвестиційного ринку має такі етапи...; Скажу вам следующее... – Скажу вам таке...; Вызываются следующие студенты – Викликають таких студентів.

Варто пам'ятати відповідники російських словосполучень зі словом *следующий*: *в следующий раз – наступного разу; на следующий день – на другий день (другого, наступного дня); следующим выступает – далі виступає; следующим образом – так, таким чином, у такий спосіб.*

Активні дієприкметники минулого часу з суфіксом *-и(-ви-)* у сучасній українській мові не вживають.

Пасивні дієприкметники в сучасній українській літературній мові мають тільки форму минулого часу. Наприклад: *отриманий прибуток; реалізована програма; продукція, що випускається; залучені (залучувані) інвестиції; розроблені методи; висвітлюваний у пресі; набувані навички.*

Систему правил віддієслівного словотворення відображено в таблиці. Переклад російських дієприкметників на *-ий* і зв'язок з відповідними частинами української мови.

Дія	Поняття	В українській мові		
		Частина мови	Суфікс	Приклад
Перехідна	Активна дійова здатність	Прикметник	-льний, -івний, -чий	деформувальний гальмівний. становчий
	Стан перебування в активній дії	Дієслівна форма який(що)+ дієслово		що деформує який деформував
	Активний учасник дії (суб'єкт дії)	Іменник	-ач, -ник, -р, -ій, -ець	деформувач деформувальник кресляр, рушій гравець
Неперехідна	Неперехідна дійова здатність	Прикметник	-кий, -овий, -учий, -авий, -ивий	повзський натисковий повзучий лукавий лінивий
	Стан перебування в неперехідній дії	Дієслівна форма який(що) + Дієслово		який повзе що тече що росте який біжить
		Дієприкметник	-лий	зміцнілий

				зрослий
	Виконавець неперехідної дії (суб'єкт неперехідної дії)	Іменник	-ливець, -ак, -ун	мінливець повзун бігун

Національна специфіка мови виразно позначається безпосередньо на її прийменниковому керуванні.

Значна кількість помилок трапляється під час перекладу словосполучень із прийменниками. Наприклад, прийменник *по* в українській мові вживають лише:

- а) у складних прислівниках у поєднанні з іншими частинами мови:
 - з іменниками (*по можливості, по суті*);
 - з прислівниками (*по-господарськи, по-домашньому*);
 - із займенниками (*по-нашому, по-своєму*);
 - із числівниками (*по двоє, один по одному, по-друге*);
- б) з іменниками в місцевому відмінку:
 - зі значенням мети (*вирушати по матеріали, послали по інструктора*);
 - зі значенням місця чи напрямку, де відбувається дія (*трансляція по телебаченню, розтеклася по обличчю*);
 - зі значенням певних стосунків (*товариш по університету, тітка по матері*);
 - зі значенням розподілу (*усі делегати отримали по буклету, дівчатам подарували по букетику тюльпанів*);
 - у деяких словосполученнях (без зміни значення) паралельно з іншими прийменниками або без них (*по завершенні навчання – після завершення навчання; просуватися по слідах – просуватися слідами; пересуватися по річці – пересуватися річкою*);
- в) із іменниками в знахідному відмінку зі значенням вказування на предмет, місце, простір, що є межею поширення певної дії або ознаки (*вантажівка загрузла по фари, бочки були наповнені по краї і до країв*);

В інших випадках треба використовувати прийменники *на, за, з, із, до, для, від, під, у(в), як, через, щодо* та ін. або ж взагалі безприйменникові конструкції залежно від контексту: *на вимогу, зауваження на тему, звернутися на адресу, за власним бажанням, за нашими підрахунками, за фахом, звернутися з питання, з багатьох причин, підприємство для виготовлення, комісія для розслідування*.

Порушення мовної норми також виникає через помилки під час перекладу прийменника *при*. Цей прийменник вживається часто паралельно з іншими прийменниками *біля, коло, край, поруч*. Наприклад, для позначення близькості до конкретного місця *при виході – коло виходу – біля виходу, край дороги, поруч мене*. На позначення епохи, періоду, часу, протягом якого відбувається дія, прийменник *при* перекладається прийменниками *за, під час: при козаччині – за часів козаччини*.

Одним з елементів перекладу є калькування. Калькування – це процес творення нових слів, словосполучень, фразеологізмів, у процесі якого значення та принцип організації іншомовної одиниці передають засобами (морфемами, словами) іншої мови.

Для правильного перекладу термінів варто послуговуватися термінологічними словниками останніх років видання. Якщо є кілька словників, то треба віддавати перевагу галузевим словникам. Застосовуючи систему правил словотворення, можна уникнути мовних конструкцій, не притаманних українській мові, досягти точності та однозначності термінів і термінологічних словосполучень.

Будь-який термін повинен задовольняти таким обов'язковим умовам: мати чітке визначення, відтворювати суттєві ознаки поняття, бути однозначним у певній галузі, не мати синонімів, мати семантичні зв'язки з іншими термінами цієї галузі, відповідати правилам орфографії.

Редагування – це аналіз, перевіряння та виправлення будь-якого тексту. Редагування наукового тексту здійснюють у три етапи:

1) первинне ознайомлення з текстом документа: перед тим, як розпочати редагування тексту, треба прочитати його повністю. Під час першого прочитання не бажано вносити правки, проте можна зробити помітки на берегах чи фіксувати побіжні зауваження на окремому аркуші паперу;

2) перевірка фактичного матеріалу: доцільно перевірити правильність та вірогідність поданих відомостей, продумати, чи достатньо фактичного матеріалу для певного тексту;

3) власне редагування матеріалу, мовна корекція: виправлення орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Слова, цифри в тексті мають бути чіткими та охайними. Виправлений текст треба передрукувати, ще раз вичитати.

Розрізняють такі види правок:

– *правка-вичитування* – це звіряння виправленого тексту з текстом, що має редакторські правки і який прийнятий за взірець. За такої правки

усувають технічні помилки (вписують пропущені літери);

– *правка-скорочення* – усунення з тексту повторів, несуттєвого матеріалу;

– *правка-перероблення* застосовується в тих випадках, коли автор тексту погано володіє літературною мовою й невдало висловлює свою думку;

– *правка-оброблення* – комплексний вид правки, яким передбачено аналіз й відбір фактичного матеріалу; оцінювання й покращання структури наукового тесту; мовну правку тексту; перевірку правильності зовнішнього оформлення тексту.

Складаючи текст, потрібно дотримуватися таких вимог: достовірності та об'єктивності змісту, нейтральності тону, повноти інформації і максимальної стислості.

Причинами помилок у логіці викладу тексту може бути надмірне захоплення «зайвими словами». Логічність порушується, якщо в тексті трапляється:

– поєднання логічно несумісних слів: *жахливо вдалий день*, (вдалий день не може бути жахливим);

– використання зайвих слів: *моя власна думка* (у цьому словосполученні одне з двох слів *моя* чи *власна* зайве; слід сказати: *моя думка, власна думка*);

– зміна форми дієслова з активного стану на зворотний: *вибачте мені* – *вибачаюся* (правильною є форма *вибачте мені*, тому що *вибачаюся* значить «вибачаю себе»);

– правильне чергування низки однорідних елементів речення: *акти і документи*, (слід писати: *документи і акти*, тому що слово «документи» означає родові поняття);

– неправильне узгодження чи координація присудка зі складним підметом: *дехто з нас знали* (правильно: *дехто з нас знав*);

– порушення порядку слів (частин речення) у реченні: *Секретарка сиділа в приймальні, яку ми вперше бачили*. Правильно: *У приймальні сиділа секретарка, яку ми вперше бачили*;

– заміна підрядних речень дієприслівниковими зворотами: *Повернувшись у село, випускнику ЗВО обіцяли роботу за фахом*. Правильна форма: *Випускнику ЗВО обіцяли роботу за фахом, якщо він повернеться в село*.

– порушення смислового зв'язку між окремими висловлюваннями у тексті: *На факультеті п'ять гуртків, які працюють при кафедрах, вони*

функціонують вже понад десять років. Правильна форма: На факультеті при кафедрах працює п'ять гуртків; вони функціонують уже понад десять років.

31. Композиційно-логічна побудова усної наукової доповіді, виступу

Публічний виступ має на меті викликати розуміння й зацікавленість аудиторії, досягти певного впливу на слухачів. Метою переконання, на відміну від інших видів впливу на людей, є передавання інформації в такій формі, щоб вона перетворилась на систему настанов і принципів особистості або істотно вплинула на цю систему. А це можливо лише за активної діяльності аудиторії, її критичного сприйняття думок оратора.

Доповідь – найпоширеніша форма публічного виступу, що постає важливим елементом системи зв'язків із громадськістю і порушує проблеми, які потребують розв'язання. Доповідь може бути політичною, діловою, звітною, науковою. Політична доповідь – різновид доповіді з політичних питань, у ній з'ясовують сутність, причини певної політичної події, прогнозують наслідки.

Ділова доповідь – це офіційне повідомлення про шляхи розв'язання окремих виробничих питань життя і діяльності певного колективу, організації. У звітній доповіді повідомляють про роботу, виконану особою чи колективом за певний період.

Наукова доповідь – це доповідь, що узагальнює наукову інформацію, досягнення, відкриття та результати наукових досліджень. Такі доповіді виголошують на різноманітних наукових зібраннях – конференціях, симпозіумах, семінарах тощо.

Промова – заздалегідь підготовлений публічний виступ на певну актуальну тему, звернений до широкого загалу. Розрізняють розважальні, інформаційні, агітаційні, вітальні промови.

Повідомлення – невеликий публічний виступ із певної теми. Названі жанри публічного виступу близькі за змістом і формою. Подаємо узагальні особливості їх підготовки та виголошення.

Публічний виступ потребує ретельної попередньої підготовки, що відбувається в кілька етапів: 1) обдумування та формулювання теми, визначення низки питань, виокремлення принципів положень; 2) добір теоретичного і практичного матеріалу (опрацювання літератури). На цьому етапі важливо не просто знайти і опрацювати матеріал, а глибоко його осмислити, визначити головне і другорядне; інтегрувати основні положення за кількома джерелами; 3) складання плану, тобто визначення порядку

розташування окремих частин тексту, їх послідовності та обсягу; 4) складання тез виступу; 5) написання остаточного тексту виступу.

Фахівці з ділової риторики пропонують ораторові дотримуватися таких порад під час публічного виголошення виступу.

Якщо ви прагнете привернути увагу аудиторії: активізуйте увагу слухачів, зацікавте їх, переконайте, що ваш виступ буде свіжим, яскравим, образним; слухачі мають заохочено слухати вас; дайте їм зрозуміти, що факти, які ви збираєтеся розкрити, зрозумілі й цікаві; не зловживайте під час виступу запитальними формами, оскільки це може ввести в оману слухачів; не плутайте основну думку з доказами та ілюстраціями, виокремлюйте її інтонаційно; якщо у вас виник сумнів, зробіть паузу, поясніть детально основну думку і лише потім продовжуйте далі.

Якщо ви бажаєте завоювати довіру слухачів: слова вимовляйте чітко, переконливо; у мовленні й поведінці все повинно бути злагодженим: слова, постава, жести; зацікавте аудиторію описами, порівняннями, зіставленнями, протиставленнями; аудиторія завжди охоче сприймає цікаву інформацію; структуруйте матеріал на прості і зрозумілі елементи, щоб слухачам було легше їх запам'ятати; демонструйте різні підходи до вирішення проблеми.

Щоб набути досвіду справжнього оратора, варто після кожного

Публічний виступ складається з таких компонентів: експозиції, вступу, основної частини, резюме, висновків. **Експозиція** – це встановлення миттєвого контакту з аудиторією, створення атмосфери доброзичливості, утримування уваги та спонукання інтересу до теми презентації. Вона повинна бути короткою, захопливою, оригінальною.

Вступ, якому відводять 5-10 % часу від перебігу всієї презентації, можна умовно поділити на дві частини: початок і вступ. Завдання вступу – установлення (якщо не вдалося під час експозиції) чи закріплення контакту з аудиторією, виклад лаконічних зауважень стосовно теми презентації. Вступна частина презентації передбачає такі етапи: 1) привітання, вступні зауваження; 2) пояснення мети презентації; 3) огляд основних етапів презентації, використання допоміжних засобів; 4) пропозиція ставити запитання після або під час презентації.

Основна частина – це серцевина виступу, плануючи яку доцільно виокремити ключові положення, переходи-зв'язки. Будь-яке велике повідомлення для того, щоб бути засвоєним, повинно містити один, іноді два і зрідка три пункти (ключові тези). Це дає змогу логічно структурувати матеріал, аби він був зручним для сприймання. Основна частина становить 70-85 % презентації. Її завдання – схарактеризувати ситуацію, подати

можливі засоби для її покращення й обов'язково запропонувати власний варіант реалізації – кульмінація презентації. При цьому варто спонукати аудиторію до прийняття рішень і дій, вказавши на переваги своєї пропозиції.

Резюме підсумовує сказане, ущільнює зміст і свідчить про те, що презентація наближається до завершення.

Висновок – вихід з контакту, завершення спілкування. Це не тільки висловлення подяки за увагу, а ще одна фінальна спроба переконати аудиторію, тобто досягти мети презентації. Висновок має бути виразним, коротким й обов'язково оптимістично-мажорним.

Відомо, що промовця слухають більш уважно на початку й наприкінці презентації, це називають «законом краю». Продумуючи експозицію та висновок, важливо виявити почуття міри, бо занадто яскравий, образний початок зобов'язує витримати цю тональність під час усієї презентації.

32. Наукові заходи як засіб виявлення культури наукової мови

Наукові конференції, наукові дискусії, творчі диспути - засоби вияву культури наукової мови.

У контексті інтелектуально-креативних вимог професійно-педагогічної діяльності такі підсумкові заходи виступають ефективним засобом активізації навчально-пізнавальної, науково-дослідної діяльності, реалізації набутих здібностей і стимулювання потреби у творчому оволодінні знаннями, засобом об'єктивного вияву обдарованої студентської молоді.

Слово конференція походить від латинського *conferential*, що означає "збори, нарада представників певних держав, партійних, громадських, наукових організацій з метою обговорення і вирішення певних питань". Наукові конференції вважаються невід'ємною формою висвітлення підсумків наукової роботи (реферату, курсової, дипломної чи магістерської роботи) і разом з тим є ефективним засобом об'єктивного виявлення та відбору обдарованої студентської молоді, реалізації їх творчих здібностей, стимулювання потреби у творчому оволодінні знаннями, активізації навчально-пізнавальної діяльності.

Традиційні ознаки поняття "конференція" на сьогодні збагатилися рисами, властивими телеконференціям, які за допомогою електронної пошти, відео- і аудіокомунікацій дозволяють організувати інтерактивний діалог і полілог серед віддалених один від одного фізичних користувачів.

ДИСКУСІЯ – усна (або писемна) форма організації мовлення, у процесі якої розглядаються протилежні точки зору; комунікативна взаємодія групи учнів, що організовується для обміну думками, обговорення спірного питання.

Різновидом наукового мовлення є **наукова дискусія** – широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання. Вона є складовою частиною захисту дипломної (магістерської) роботи. З допомогою дискусії члени комісії і голова ДЕК з'ясовують наскільки повно автор володіє матеріалом своєї роботи, чи вміє він добирати переконливі докази та ілюстрації для обстоювання власної наукової думки.

Обов'язковим завданням дискусії є виявлення позиції учасників щодо обговорюваної тези та виділення з різних позицій спільного. Важливими вимогами до ведення дискусії є глибоке знання предмета, і, звичайно,

логічність і послідовність у обстоюванні своєї позиції. Важливо також уміти слухати співрозмовника, визнавати його правоту і свої помилки.

ДИСПУТ – форма організації попередньо підготовленого публічного обговорення складного суперечливого питання (про переглянутий кінофільм, виставу тощо), у ході якої наявні різні (іноді протилежні) погляди. Диспутом називають форму навчання (урок), що будується на основі заздалегідь підготовленої дискусії й передбачає обговорення складного питання. Мета диспуту – надати можливість колективно пройти шляхом пошуку істини.

У ході диспуту заслуховують доповіді на відповідну тему та виступи опонентів.

Дебати (фр. *debat* - суперечка) - суперечка, що виявляється у формі обміну думками з приводу тих чи інших теоретичних положень, подій тощо.

Дебати виникають при обговоренні доповідей і виступів на зборах, засіданнях, конференціях.

Диспут і дебати, як і дискусія та полеміка, рідко трапляються в чистому вигляді. Крім того, відповідні поняття ще не набули однозначного тлумачення.

33. Вербальні і невербальні засоби в науковій комунікації

Вербальне (лат. *verbum* – слово) **спілкування** – це усне, словесне спілкування, учасники якого обмінюються висловлюваннями щодо предмета спілкування.

Залежно від комунікативної ситуації використовують розмовну мову (у повсякденному спілкуванні), літературну мову (опрацьовану майстрами слова природну мову, яка є мовним еталоном народу), писемну мову (фіксування на певних носіях – папері тощо – інформації і прочитання написаного), усну мову (артикуляційне відтворення інформації та сприйняття її на слух).

Залежно від позицій учасників комунікативного процесу вербальне спілкування поділяють на *пряме і непряме*.

Пряме вербальне спілкування здійснюється шляхом усного контакту між учасниками спілкування. Інформація передається за допомогою мовних знаків та інтонаційних засобів. Пряме вербальне спілкування містить елементи невербального.

Форми прямого вербального спілкування:

- індивідуальне монологічне (передача відправником усної інформації реципієнту без зворотного зв'язку);
- індивідуальне діалогічне (передбачає зворотний зв'язок між відправником і реципієнтом);
- групове монологічне (учасниками комунікації є троє і більше осіб).

Непряме вербальне спілкування полягає у відсутності безпосереднього контакту між учасниками.

Форми непрямого вербального спілкування:

- письмова (інформація передається від відправника до реципієнта у формі відповідного документа, у якому зафіксовані атрибути ділових контактів);
- використання технічних засобів.

Невербальне спілкування – це обмін інформацією між людьми за допомогою комунікативних елементів (жестів, міміки, виразу очей, постави та ін.), які разом із засобами мови забезпечують створення, передавання і сприйняття повідомлень.

Паралінгвістика (від гр. *para* – біля + *лінгвістика*) – 1. У вузькому значенні – розділ мовознавства (зокрема комунікативної лінгвістики), який вивчає звукові коди, що супроводжують вербальне спілкування (інтонація,

кашель, паузи хезитації, темп мовлення тощо) і несуть певне смислове навантаження. У широкому значенні – розділ науки про мову, в межах якого вивчаються всі без винятку немовні засоби спілкування (кінесика, проксемика, ольфакторика, окулесика, гаптика, тагмемика, хронеміка та ін.);

2. Сукупність немовних засобів, які беруть участь у спілкуванні.

Компоненти невербальної комунікації, властиві людині від природи, супроводжують мовне спілкування; вони часто передають афективну інформацію за відсутності мовлення. Варто зауважити, що 65% інформації комуніканти передають через міміку, жести, пози, торкання, дистанцію, усмішку, мовчання, інтонацію, гучність, темп, швидкість мовлення, екстралінгвістичні засоби (свист, стукіт, шикання). За спостереженнями дослідників, у перші секунди спілкування понад 90% інформації передається / сприймається невербальними засобами. Англійські психологи спробували обчислити комунікативний «корисний коефіцієнт». За їх підрахунками, на невербальні засоби (міміку, жести, рухи, погляди, усмішки) припадає 55% спілкування; на фонетичне оформлення мовлення (інтонацію, тон, тембр) – 38%; слова ж забезпечують ефективність комунікації лише на 7%. Однак зазначені показники є відносними, оскільки все залежить від особистісних якостей учасників комунікації та конкретної ситуації – дискурсу спілкування.

Невербальні засоби спілкування:

- *кінесичні* (грец. *kinesis* - рух) виражають загальну моторику різних частин тіла (міміку, жести, поведінку, ходу, контакт очима);

- *проксемичні* (лат. *proximus* – розташований близько) пов'язані з організацією простору між його учасниками (відстань між мовцями, дистанція, вплив території, просторове розміщення);

- *екстралінгвістичні* (лат. *extra* – поза, зовні і *lingua* – мова) охоплюють позамовну сферу, у межах якої розвивається мова. Їх поділяють на:

- *просодичні* (грец. *prosodikos* – той, що стосується наголосу) фонетичні характеристики мовлення (швидкість мови, висота голосу, його тональність і діапазон);

- *таксетичні* (лат. *tactum* – зачіпати, торкатися) пов'язані з тактильними особливостями сприйняття (рукостискання, поцілунки, дотики, прогладжування, поплескування);

- *ольфакторні* (лат. *olfactus* – чути нюхом) – вплив на комунікацію запахів тіла, косметики, предметів особистого вжитку;

- *хронемічні* (грец. *chronos* – час – вплив чинника часу на спілкування (час очікування початку спілкування; час, проведений разом у спілкуванні; час, протягом якого триває повідомлення мовця).

У невербальному професійному спілкуванні кінетичні засоби («мова тіла») є найуживанішими. Спілкування супроводжується жестами, які є носіями різного типу інформації, виражаючи позитивне або негативне ставлення до співрозмовника й теми розмови, рівність або домінування, відкритість чи закритість та ін. Найчастіше жести засвідчують такі психологічні стани учасників спілкування: відкритість, підозру й потаємність, заперечення, сумнів, готовність, довіру, незадоволення тощо.

У міжособистісних відносинах у професійному спілкуванні характерними є такі форми невербальної передачі інформації, як жести з окулярами (можуть свідчити про різноманітні емоційні стани й наміри співрозмовника), почісування підборіддя (свідчить про роздумування, оцінювання), машинальне малювання на папері (свідчить про зниження інтересу до розмови), міцно зчеплені руки (символізують підозру й недовіру), «порожній погляд» (застиглість, нерухомість очей співрозмовника свідчать про нудьгу, байдужість), постукування по столу, клацання затискачем ковпачка авторучки тощо (жести виражають стурбованість співрозмовника).

Неувага до невербальних засобів у професійному спілкуванні може дезорієнтувати співрозмовника, якщо неправильно сприймати його міміку, жести, поведінку у типових ситуаціях.

34. Культура аудіювання наукового тексту

Однією з ознак культури сприйняття публічного виступу є вміння слухати.

Дослідження процесів комунікації свідчать, що понад 70 % часу активного дня люди проводять у спілкуванні; приблизно 42 % цього часу відводять слуханню, 32 % – мовленню, 15 % – читанню і 11% – писанню. Тобто людина в повсякденному житті слухає більше, ніж говорить.

Слухання – вид комунікативної діяльності, активний процес відбору звукових сигналів у процесі комунікації. Як інтенціональний процес, слухання не може відбуватися автоматично. Семантика дієслова *слухати* вказує на активний процес, а дієслово *чути* позначає лише пасивне сприймання звуків органами слуху.

Процес слухання характеризують такі складники: сприйняття слухом, уважність, запам'ятовування. Схарактеризуємо кожний з них.

Сприйняття слухом. Швидкість людського мовлення становить приблизно 100 – 150 слів на хв. Водночас людина здатна сприйняти й зрозуміти до 400 – 500 слів, тобто потенціал сприйняття людиною мовлення значно більший, ніж можливості породження мовлення.

Уважність. Це явище психологічне. Людська психіка сприймає звуки вибірково. Явище підбору потрібних звукових, зорових тощо сигналів – це селективна увага. Її активно використовують учасники спілкування тоді, наприклад, коли кілька осіб говорять одночасно. Компонентами уважності є мінімальний поріг сприйняття (усе, що людина може фізично сприйняти), рівні зацікавленості та мотивації. Усе, що перебуває поза мінімальним порогом, зазвичай, не сприймається й не інтерпретується.

Експериментально встановлено, що чим нижчий рівень індивідуальної зацікавленості й мотивації учасників спілкування, тим нижчий їхній поріг сприйняття, тим менша увага до самого процесу комунікації й відповідно – менший обсяг сприйняття інформації.

Запам'ятовування. Це процес зберігання інформації для пізнішого її використання. Буває короткотривалим (оперативним) і довготривалим. Короткотривале запам'ятовування дає змогу учасникам орієнтуватися у плинні комунікації, пам'ятати попередні репліки, аргументи, цифри, факти тощо.

Довготривале – сприяє орієнтуванню у світі загалом, підтримуванню контактів з людьми, збереженню в пам'яті важливих подій, слів, учинків.

За даними досліджень психологів, відразу після почутої інформації людина запам'ятовує лише 50 %, через вісім годин після спілкування – 35 %, за два місяці – ледве 25 %. Ці 25 і називають залишковою інформацією.

Типи слухання

Слухання є активним складним процесом і має різне спрямування. З огляду на це виділяють чотири його типи:

- *слухання заради задоволення*: слухання музики, трансляцій спортивних матчів, вистав тощо; розмови на дружніх вечірках, товариські дискусії. Інтелектуальна або ж інша користь від такого слухання є незапланованою;

- *уважне, вдумливе слухання*: слухання лекцій, новин по радіо, інструкцій з певних проблем тощо. Мета такого слухання – розуміння й запам'ятовування;

- *критичне слухання*: наявне в разі невпевненості в достовірності інформації, її тенденційності й однобічності; критично слухають людину, погляди якої відверто неприйнятні тощо;

- *емфатичне* (з англ. *співчуття, співпереживання*) *слухання*: має місце в тому разі, коли слухач прагне увійти в ситуацію мовця і його слова сприймає крізь призму його (мовця) досвіду, почуттів тощо; сприяє дружнім стосункам між людьми, робить слухача «гросмейстером» спілкування.

Таким чином, під час виголошення публічного виступу реципієнт сприймає слухом мовні знаки, зіставляє відрізки мовлення, щоб зрозуміти загальний задум оратора. Слухач може бути уважним чи неуважним (це зумовлено передусім соціально-психологічними, індивідуально-особистісними ознаками аудиторії), застосовувати такі типи слухання, як вдумливе чи критичне, чи поєднувати їх.

Якщо публічний виступ яскравий, оригінальний, співзвучний з думками аудиторії, то він запам'ятається надовго.

35. Візуальні засоби презентації наукового дослідження

Наочні матеріали допомагають як промовцю, так і аудиторії запам'ятати основні пункти виступу. Існують два основних типи наочних засобів:

- Текстові - допомагають слухачеві стежити за ходом розгортання аргументів, залучають зорову пам'ять аудиторії, сприяючи запам'ятовуванню.

- Графічні - ілюструють головні пункти виступу, створюють образи, мають емоційний вплив і створюють більш глибоке та ґрунтовне враження від презентації. Також сприяють запам'ятовуванню. Як текстові, так і графічні наочні засоби повинні бути досить прості, тому що глядачі не можуть одночасно і слухати оратора, і аналізувати, і сприймати складні наочні дані. Текстова інформація повинна складатися не більше ніж з шести рядків, не більше, ніж з шістьма словами в рядку. Вони повинні бути наочні: написані великими літерами із достатнім простором між ними.

Графічні засоби - зазвичай діаграми, графіки, малюнки, схеми. Графічні матеріали повинні бути спрощеною версією аналогічних в документах. Щоб допомогти аудиторії зрозуміти призначення матеріалу, його короткий зміст повинен бути написаний. Наприклад, напис під графіком: "Залучення нових технологій зросло на 15%". Під час презентації наочних матеріалів аудиторії потрібно, щоб слухачі одночасно і слухали, і вхоплювали сенс з матеріалів. Корисні поради з використання наочності: | Переконайтеся, що всі бачать матеріали, які ви демонструєте; | Дайте аудиторії час, щоб прочитати і зрозуміти сенс перш, ніж їм належить продовжити слухати промову; | Один наочний засіб має виражати одну ідею; | Ілюструйте тільки головні пункти, а не всю презентацію; | Не демонструйте те, що може конфліктувати з тим, що ви презентуєте; 21 | Не читайте те, що написано на наочному матеріалі, замість цього перефразуйте і доповніть; | Коли ви закінчили обговорення питання, що ілюструється, приберіть матеріали з очей аудиторії. Пам'ятайте, що наочні матеріали не головне, вони лише доповнюють ваші слова, а не навпаки.

Коли ви готуєте презентацію, вибір засобів для візуалізації ваших ідей досить широкий. Ось деякі з них:

1. Тексти - навіть під час презентації корисно надати план вашого виступу, щоб аудиторія слідкувала за ходом розгортання презентації. Тексти особливо доцільні при невеликій аудиторії, яка активно бере участь

у процесі. Але не забувайте й про негативний ефект - вони втягують слухачів в читання матеріалів, відволікаючи їх від вашої промови, і вони втрачають основну ідею виступу.

2. Дошки - коли ви адресуєте виступ невеликій групі людей і хочете намалювати головну думку, то дошки (для крейди або маркера) є найкращим засобом, але це в деяких ситуаціях забирає час від вашого виступу.

3. Діаграми - великі листи, прикріплені до верху дошки, дуже ілюстративні. Ви можете повісити кілька таких діаграм: по одній на кожен пункт вашого виступу. Діаграми найбільш ефективні, коли вони яскраві й прості. Як загальне правило: не пишіть більше 4-х графіків на одну діаграму.

4. Проектори - найбільш зручний засіб, оскільки дозволяє багато ілюструвати у виступі. Крім того, вам не треба гасити світло, і таким чином ви не втрачаєте зв'язок з аудиторією. Ще одна зручність цього методу - простота у підготовці матеріалів: досить надрукувати їх на звичайному аркуші паперу.

5. Слайди - змістом слайдів може бути текст, діаграми, графіки, схеми, малюнки, фотографії. Якщо ви хочете створити формальну, професійну атмосферу, слайди - кращий шлях для цього.

36. Основи наукової комунікації. Мовний етикет української науки.

Одним із різновидів культури мовлення є наукове мовлення.

Культура наукової мови – нормативне застосування наукової мови в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах, високий рівень мовнокомунікативної культури. Основою наукової мови є літературна мова, на її специфіці позначаються результати досліджень різних галузей науки.

Мова науки, або мова наукового стилю викладу, наукова (спеціальна) мова, виконує когнітивну, комунікативну функції й слугує для задоволення соціальних, гносеологічних, комунікативно-прагматичних потреб особистості й соціуму. Лексику мови різних наук представляють загальнонаукові слова, стійкі словосполучення, терміни, невербальні знаки (символи, піктограми тощо), словотвірна підсистема, відповідні синтаксичні конструкції. Складником мови науки є науковий стиль.

Культура наукової мови охоплює нормативний, комунікативний, етичний аспекти. Нормативний аспект передбачає знання літературних норм і вміння застосовувати їх у науковому мовленні. Комунікативний – пропонує відбір мовних засобів, які якнайкраще виконують завдання наукового спілкування. Дотримання норм поведінки, повага до учасників спілкування, доброзичливість, тактовність становлять етичний аспект наукової мови.

Опанування наукової української мови є однією з важливих передумов підготовки досконалого наукового тексту, успішної презентації результатів наукового дослідження.

Мовний етикет – це сукупність мовних засобів, що регулюють поведінку мовців у процесі спілкування (прийняті в суспільстві спеціальні висловлювання ввічливості, а також правила їх використання в різних ситуаціях спілкування). Такі висловлювання формувались протягом довгого часу і внаслідок частої повторюваності закріпились у мові як стандартні стійкі конструкції, певні словесні формули, які людина не конструює кожного разу заново, а відтворює їх у своєму мовленні. Мовна поведінка людини має виявляти її повагу до інших людей, забезпечувати успішність і приємність спілкування. Більшість ситуацій міжперсонального спілкування супроводжується різними виявами мовного етикету. Яким би не був зміст розмови, вона завжди містить висловлювання, що є певними етикетними знаками. Мовний етикет позначений рисами національної самобутності, він пов'язаний з традиціями кожного народу, його історією, культурою, ментальністю. І хоча в сучасному світі діють загальноприйняті, універсальні

правила, існують і відмінності у проявах етикетної мовної поведінки людей різних національностей. Мовний етикет посідає значне місце в українській науці. Він є результатом мовностилістичних процесів, які відбулися в науковому стилі. Ці процеси найбільш помітні за останнє століття. Наука розвивалася під гаслом інтегрування. Фахову мову науки потрібно було стандартизувати, уніфікувати. На засоби вираження мовного етикету вплинули соціальні, тобто позамовні чинники. Мовний етикет відіграє важливу роль у комунікації науковців. Їх поведінка, мова цілком залежить від того, з ким вони спілкуються. Учений і його колеги спілкуються у власне науковому підстилі, а вчений і його учні – в науковоповчальному підстилі. Науковець, спілкуючись із колегами, послуговується певними мовними формулами (вітань, звертань, представлень тощо), а під час спілкування зі студентами – іншими. Можна дійти висновку, що засоби вираження мовного етикету залежать від того, з ким спілкується науковець. Варто зазначити, що вони мають диференційні ознаки (бо змінюється різновид наукового стилю). Структура мовного етикету в науковому стилі залежить від форми спілкування. Перебуваючи на науковому симпозиумі, науковець має використати форму звертання до колег-учених, відмінну від тієї, яку він використовує під час академічної лекції. Науковець може змінювати мовні формули. Ці зміни залежатимуть від культури, вишуканості мовлення, смаків, традицій науковця, умов, мети спілкування. Майже незмінними є етикетні вирази, які використовують під час публічного захисту дисертацій. Це вирази звертань до голови і членів спеціалізованої вченої ради, наприклад: *Глибокоповажний голово спеціалізованої вченої ради! Глибокоповажні члени спеціалізованої вченої ради!; вирази подяки членам спеціалізованої вченої ради, студентам, наприклад: дозвольте сердечно подякувати голові спеціалізованої вченої ради – членові-кореспонденту Академії педагогічних наук України, доктору економічних наук, професору...; моєму керівникові, доктору економічних наук, професору...).*

Етикетні вирази науковців

✓ Подяка – (після закінчення лекції, наукової доповіді): – під час захисту дисертації: *Дякую за увагу! Дякую за запитання! Дякую за слушні зауваження!*

✓ У наукових текстах (і в усному мовленні) потрібно вживати авторське «ми»: *На нашу думку, вважаємо, ми переконані, ми дотримуємось іншої класифікації, звернемо увагу, зауважимо, наведемо приклад, зазначимо.*

✓ Під час полеміки, заперечення чи висловлювання побажання щодо поглядів інших: 1) нейтральна позиція автора (проста констатація поглядів інших учених); 2) схвалення позиції інших авторів; 3) несприйняття автором позиції авторів. *Займався, наголошував, запропонував, підкреслив, запровадив, обчислив; без сумніву, безперечно, слушний (слушно, справедливий), справедливо.*

✓ Автор має дібрати мовні кліше:

- щоб висловити сумнів – несприйняття – заперечення під час написання рецензій у вступі: *нова оригінальна праця з міжнародної економіки (основ ринкової економіки) є першою спробою глобального дослідження, праця є спробою зіставного аналізу тощо;*

- в основній частині подається оцінка роботи, її частин, висловлюють побажання: *подана до захисту дисертація – надзвичайно вагоме дослідження про ...;*

- зауваження висловлюють за допомогою таких мовних формул: *однак, на нашу думку, аналіз... виграв би, якби дисертант послідовно розрізняв..., очевидно, помилково..., хотілося б...* (це вияв наукового такту);

- кінцеві фрази під час схвалення роботи: *із серйозним заглибленням у суть проблеми зроблено важливі теоретичні висновки, однак висловлені нами зауваження не знижують гарного враження, яке справляє дисертаційне дослідження. Дисертаційне дослідження... повністю відповідає сучасним вимогам, які ставляться до дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук; отже, є всі підстави вважати, що здобувач – сформований науковець і цілком заслуговує присудження йому за представлену дисертацію наукового ступеня кандидата економічних наук.*

Отже, мовний етикет науковців визначається формою наукового спілкування, його різновидом, жанром. Він узгоджується структурою наукового тексту. Вибір етикетної формули не залежить від віку, характеру взаємин науковців, місця й часу їх спілкування

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. ДСТУ 8302:2015. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 20 с.
2. Важинський С.Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2016. 260с.
3. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення : Ін-т укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2014. 124 с.
4. Горошкіна О.М., Шутова Л.І. Науковий текст: особливості мови та стилю: навчально-методичний посібник. Луганськ: Світанок, 2013. 138 с.
5. Колоїз Ж. В. Українська наукова мова : практикум. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 135 с.
6. Мацько Л.І., Денискіна Г.О. Українська наукова мова (теорія і практика): навчальний посібник Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. 272 с.
7. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
8. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ: ВД «КиєвоМогилянська академія». 2019. 356 с.
9. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: навч. посіб. з алгоритмічними приписами. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
10. Семеног О.М. Культура наукової української мови: навч. посіб. /за ред. Л.І. Мацько. Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. 252 с.
11. Тимкова В.А. Українська мова в науці: навч. посіб. Вінниця: ВВ ВНАУ, 2018. – 212 с.
12. Типологія помилок у науковому тексті : зб. наук. пр. ; відп. ред. Т.В.Симоненко. Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2011. 118 с.
13. Тихоненко О. В., Підгородецька І. Ю. Українська мова (за професійним спрямуванням). Теоретичний курс: навч. посіб; Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків: Мадрид, 2019. 180 с.
14. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.Потебні; Ін-т української мови. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.

Словники

1. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: Тлумачення, словотворення та слововживання: Близько 35 000 слів і словосполучень / С. Я. Єрмоленко (ред.). Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
2. Білоус М., Сербенська О. Екологія українського слова. Практичний словник-довідник. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 88 с.
3. Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови / Наук. ред. Ф. С. Бацевич. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 192 с.
5. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики: 253 000 слів / В. І Бусел (авт., кер. проекту та гол. ред.). Київ — Ірпінь: Перун, 2004. 887 с.
6. Дзюбишина-Мельник Н. Я., Дужик Н. С., Єрмоленко С. Я., Ленець К. В., Пустовіт Л. О. Культура мови на щодень / НАН України; Інститут української мови / С. Я. Єрмоленко (ред.). Київ: Довіра, 2000. 170 с.
7. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. Вид. 2-ге. Київ: Довіра, 2006. 477 с.
8. Практичний словничок нормативних висловів / Упоряд. А. Сербенська. Львів: НТШ, 2002. 35 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
10. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. Київ: Знання, 2004. 367 с.
11. Струганець Л. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. 2000. 87 с.
12. Українська мова: Енциклопедія / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови / В. М. Русанівський (голова ред. кол.). 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
13. Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л. О. Симоненко. Київ. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 416 с.
14. Фразеологічний словник української мови: У 2-х кн. 2-ге вид. Київ: Наукова думка, 1999. Кн. 1, 2.
15. Шевчук С. В. Російсько-український словник ділового мовлення. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вища школа, 2008. 487 с.

ЗМІСТ

ВСТУП

1. Теоретичні засади курсу. Мета, предмет, об'єкт вивчення курсу. Філософія і прагматика наукової мови.
2. Науковий стиль серед інших стилів сучасної української літературної мови. Сутність та особливості наукового стилю української мови.
3. З історії становлення і розвитку наукового стилю української мови
4. Наукова література як основне джерело фахових знань
5. Лексикографічна компетентність як показник мовної культури науковця. Основні компоненти лексикографічної компетентності.
6. Фонетико-інтонаційні особливості усної форми наукового стилю.
7. Лексичні особливості наукової мови.
8. Цінність терміна в науковому тексті. Термінологія різноманітних сфер.
9. Синоніми і пароніми в науковому мовленні
10. Професіоналізми і професійні жаргони. Запозичення термінів.
11. Правописні проблеми в українській науковій термінології.
12. Морфологія наукового стилю. Особливості вживання іменників у науковому стилі
13. Відмінювання і словотвір іменників.
14. Морфологія наукового стилю. Особливості вживання прикметників у науковому стилі
15. Морфологія наукового стилю. Особливості вживання дієслів, у науковому стилі
16. Морфологія наукового стилю. Використання самостійних частин мови в ролі прийменників і сполучників
17. Синтаксис наукового мовлення.
18. Поняття тексту та дискурсу.
19. Способи викладу інформації в тексті. опис, оповідь, роздум, доведення й узагальнення, повідомлення.
20. Типи і види наукової інформації та засоби її відтворення
21. Компресія як членування наукового тексту.
22. Аналітичне опрацювання інформації наукового джерела. Конспектування друкованого джерела наукової інформації.
23. Тезування як засіб організації наукової праці

24. Аналітичне опрацювання інформації наукового джерела. Анотування наукового джерела.
25. Аналітичне опрацювання інформації наукового джерела. Реферування наукового джерела
26. Мова і стиль наукової рецензії та наукового відгуку.
27. Наукова стаття як самостійний науковий твір
28. Бібліографічний апарат наукової роботи
29. Цитування в науковій роботі. Загальна характеристика ілюстративного матеріалу і цифрового позначення інформації в науковій роботі
30. Переклад наукових текстів. Особливості редагування наукового тексту.
31. Композиційно-логічна побудова усної наукової доповіді, виступу

32. Наукові заходи як засіб виявлення культури наукової мови
33. Вербальні і невербальні засоби науковій комунікації
34. Культура аудіювання наукового тексту
35. Візуальні засоби презентації наукового дослідження.
36. Основи наукової комунікації. Мовний етикет української науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Навчальне видання

Олена Василівна Тихоненко
Інна Юріївна Підгородецька

КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Методичні рекомендації
для слухачів наукових курсів

*Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір для цифрового друку. Друк ризографічний.*

Ум. друк. арк. _.

Наклад ___ пр.

ДБТУ

61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44